

ndum Sessvollmoen Akershus festning Huseby Linderud

ena leir Jørstadmoen Hovemoen Heistadmoen Hvalsmoen

Madlaleiren Bergenhus Sverresborg Haakonsvern Ørland

amsund Evenes Sortland Andøya Trondenes Olavsvern

mpen Skibotn Altagård Porsangmoen Banak Høybuktmoen

Forsvarsministerens hilsen

Forsvarsbygg – en nøkkelaktør

Forsvarsbygg kan se tilbake på et svært spennende første år. Kompetanseutvikling, profesjonalisering og konsolidering av virksomheten, samt utvikling av rollen som leverandør av tjenester innen eiendom, bygg og anlegg, har stått i fokus. Entusiasme og optimisme har gitt resultater. Å etablere en ny organisasjon av Forsvarsbyggs størrelse, samtidig med den mest omfattende omstillingsprosess i Forsvaret etter krigen, er i seg selv en meget stor utfordring.

Avhendingsprosjektet skjøt for alvor fart i 2002, parallelt med arbeidet med å identifisere de eiendommer som Forsvaret ikke lenger har bruk for. Forsvarsbygg har vist stor vilje og evne til å takle de utfordringene Avhendingsprosjektet byr på. Kompetanseutviklingen er også godt i gang. At Forsvarsbygg innehar verdifull og anerkjent kompetanse innen eiendom, bygg og anlegg ble ikke minst synliggjort under mitt nylige besøk til

Singapore. Her høstet Forsvarsbyggs løsninger for underjordiske installasjoner stor internasjonal anerkjennelse. Gjennom etableringen av husleieordningen har Forsvarsbygg lagt grunnlaget for en effektiv horisontal samhandel og etablering av kunde-/leverandørforhold mellom Forsvarsbygg og Forsvaret.

Forsvarsbygg står imidlertid også overfor store utfordringer. Krav om kostnadseffektiv forvaltning og drift må innfris, og Forsvarsbygg må kontinuerlig kunne identifisere og implementere effektiviseringstiltak. Avhending vil også i tiden fremover by på store utfordringer. Utbygging og investeringer i nyanlegg vil øke i omfang.

Forsvarsbygg må være en pådriver slik at Forsvaret når de reduksjonsmålene som er satt innenfor eiendom, bygg og anlegg. I dette arbeidet har Forsvarsbygg klart å samle spiss-

kompetanse fra private og offentlige entreprenør-miljøer. Dette samspillet mellom private og offentlige aktører kan vi dra nyttig lærdom fra.

Jeg ønsker å uttrykke stor anerkjennelse for den jobben Forsvarsbygg gjør. I arbeidet med å utvikle et mer tidsriktig forsvar er Forsvarsbygg en nøkkelaktør. Målet er å skape et bedre tilpasset forsvar med evne til å utføre sentrale oppgaver i krig, krise og fred på en mer effektiv måte. Forsvarsbygg er en helt essensiell samarbeidspartner i denne omstillingsprosessen. Året som har gått har gitt grunn til optimisme for at Forsvarsbygg også skal takle de fremtidige utfordringene på en god måte.

Lykke til!

Kristin Krohn Devold
Forsvarsminister

Innholdsfortegnelse

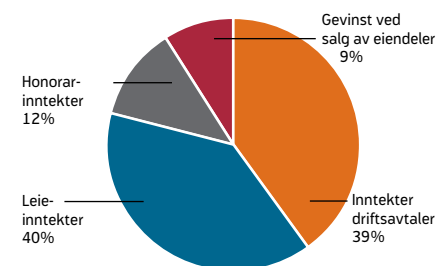
Forsvarsbyggs visjon	5	Våre medarbeidere	46
Hovedtall	6	Humankapitalprogrammet	47
Organisasjonskart	7	Personalstatistikk	48
Administrerende direktør har ordet	8	Helse, miljø og sikkerhet	49
Styrets beretning	12	Arkitektur	50
Forsvarsbyggs virksomhet i tall	17	Hver enkelt har et miljøansvar	52
Eiendomsforvaltning		Miljørapport	54
Norges største eiendomsforvalter	24	Kompetansesenter FoU	61
Markedsdistrikt Nord, Vest og Øst	26	Regnskap	62
Fra forvaltningsbedrift til forretningsdrift	28	Noter	69
Divisjon Eiendomsutvikling	30	Kontantregnskap	80
Divisjon Fellestjenester	31	Kontakter	82
Divisjon Rådgivning	32		
Utbyggingsprosjektet			
Nye tider, nye løsninger	34		
Forsvarsbygg Utbyggingsprosjektet	36		
Avhendingsprosjektet			
Formidable utviklingsmuligheter!	40		
Landets største eiendomssalg	42		

Forsvarsbyggs leveranser skal i avgjørende grad bidra til Forsvarets omstilling

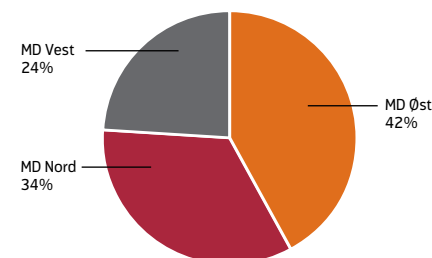
- Forsvarsbygg ble etablert 1. januar 2002 som en forvaltningsbedrift underlagt Forsvarsdepartementet ved en sammenslåing av Forsvarets bygningstjeneste (FBT) og lokale forvaltningsledd i Forsvarets militære organisasjon.
- Ved siste årsskifte forvaltet Forsvarsbygg rundt seks millioner kvadratmeter bygningsareal. I tillegg forvaltes ca 15 millioner kvadratmeter veier og plasser og et grunnareal på ca 1,25 millioner dekar.
- Virksomheten har Forsvaret som største og viktigste kunde, men er ikke en del av Forsvarets militære organisasjon.
- Fra 1. januar 2002 ble det innført kostnadsdekkende husleie for all arealbruk i Forsvaret. Dette leder til større bevissthet rundt kostnadene til arealbruk.
- I løpet av 2002 reduserte Forsvaret leiearealet (netto) fra rundt 5,7 millioner kvadratmeter til 5,3 millioner kvadratmeter. I tillegg er rundt 500 000 kvadratmeter av de utleide arealene ved årsskiftet besluttet utrangert.
- Arbeidet med omlegging og effektivisering av driftsrutinene i Forsvarsbygg skal føre til at Forsvarets kostnader til drift og vedlikehold av eiendom synker, både målt i prosent pr arealenhet og i nominelle kroner
- Forsvarsbygg skilte i 2002 ut regnskapsføringen for de forvaltede eiendommene i en egen enhet. Dette for å synliggjøre og fokusere på primæroppgavene som er planlegging, utbygging, forvaltning, utleie og avhending av forsvarseiendommer.
- Forsvarsbygg har i 2002 gjennomført investeringer i Forsvarets bygg og anlegg for ca 2 090 millioner kroner.
- Antall årsverk i Forsvarsbyggs linjeorganisasjon er i løpet av 2002 sunket fra 1820 til 1666. I tillegg er det ved utgangen av året 137 årsverk i prosjektorganisasjonene knyttet til Forsvarets omstilling.
- I 2002 solgte Forsvarsbygg eiendommer for ca 291 millioner kroner (brutto) og overførte 167 millioner kroner (etter at gjennomføringskostnadene var fratrukket) til Forsvarsdepartementet. Totalt ble det avhendet 667 bygg/anlegg med et totalareal på 177 000 kvadratmeter.
- Driftsresultatet for Forsvarsbygg uten eiendommene er et overskudd på 283 millioner kroner. Driftsresultatet for Eiendommene er et underskudd på 556 millioner kroner.

Forsvarsbyggs inntektsfordeling 2002

(Totalt 2,2 milliarder kroner)

Leieinntekter pr. markedsdistrikt

Hovedtall

	Forsvarsbygg Totalt	Forsvarsbygg uten eiendommene			Eiendommene
		Eiendoms- forvaltning*	Utbyggings- prosjektet	Avhendings- prosjektet**	
Antall ansatte	1 985	1 827	92	52	0
Honorarinntekter	272 338	219 860	112 079	331	0
Leieinntekter	893 581	178 309	0	0	715 272
Inntekter driftsavtaler	857 623	857 619	0	5	0
Forvaltningsinntekter	0	800 000	0	28 327	0
Viderefakturerte gjennomføringskostnader	0	0	0	95 060	0
Inntekter investeringsprosjekter	0	527 260	1 104 126	3	0
Gevinst ved salg av eiendeler	197 484	159	2 046	879	194 400
Sum driftsinntekter	2 221 026	2 583 207	1 218 251	124 605	909 672
Kjøp av materiell og underentrepriser	512 141	932 312	1 153 927	57 291	0
Lønnskostnad	668 093	608 215	38 794	21 084	0
Avskrivninger	555 199	12 614	0	0	542 585
Forvaltningshonorar	0	0	0	0	923 387
Annen driftskostnad	757 678	746 647	24 734	46 228	0
Sum driftskostnad	2 493 111	2 299 788	1 217 455	124 604	1 465 972
Driftsresultat	-272 085	283 419	796	1	-556 301
Netto finansresultat	-145	-142	-2	-1	0
Årsresultat	-272 230	283 277	794	0	-556 301
Avhendingsprosjektet:					
Brutto driftsinntekter (salgs- og leieinntekter)				290 896	
Brutto gjennomføringskostnad***				124 170	
Nettoresultat - overført til eier (ref. note 11)				166 726	

* Inkludert Forsvarsbyggs øverste ledelse og staber.

** Byttet navn 01/03-03 til Skifte Eiendom - et prosjekt i Forsvarsbygg.

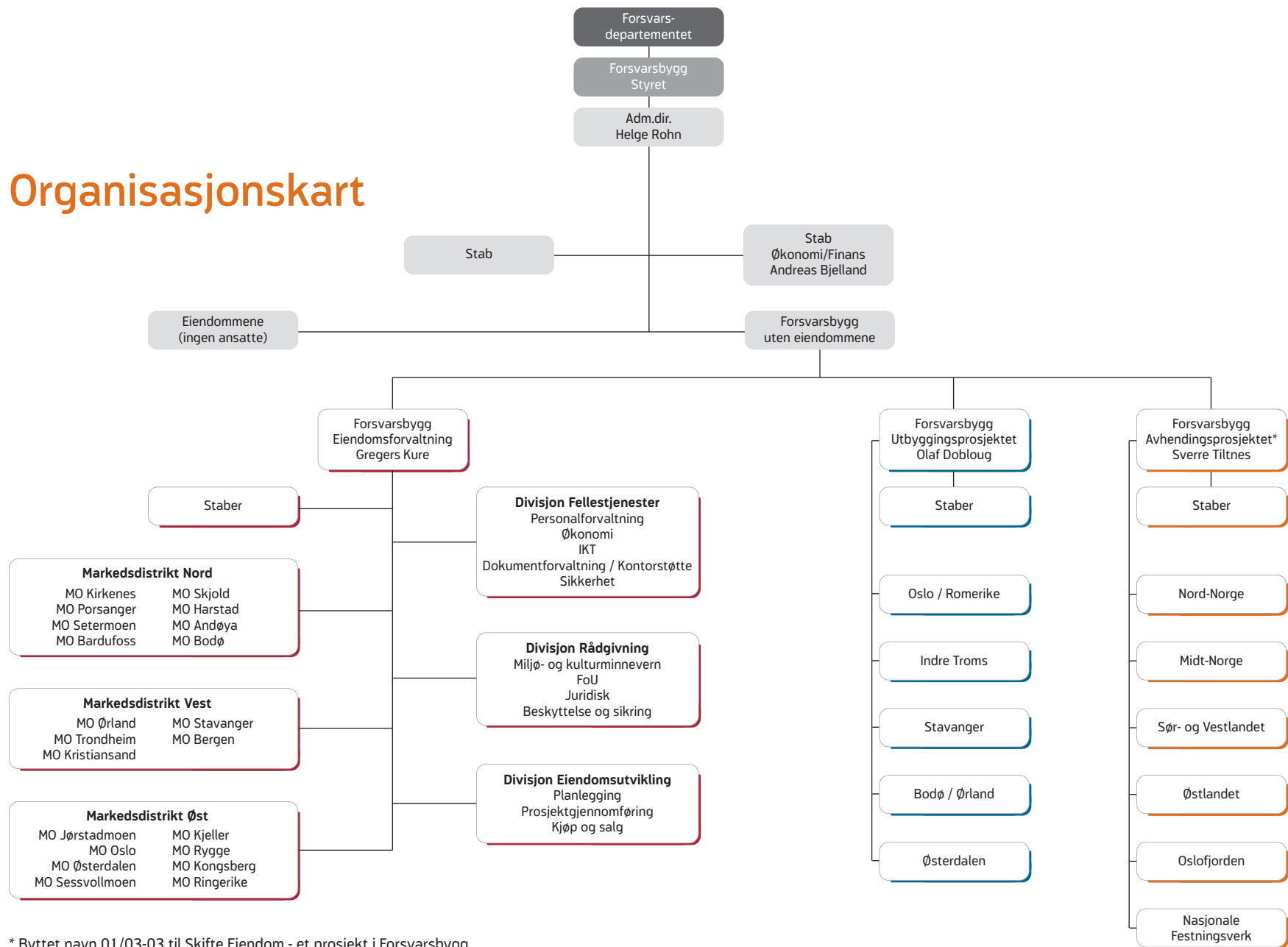
*** Brutto gjennomføringskostnad = Sum driftskostnad kr. 124 604 - korreksjon for interne transaksjoner kr. 434)

Eiendomsforvaltning ivaretar alle oppgaver for leie, drift og vedlikehold av Forsvarets eiendommer, bygg og anlegg. Dette inkluderer normale utbyggingsoppgaver, faglig rådgivning og administrative støttefunksjoner.

Utbyggingsprosjektet har ansvaret for planlegging og utførelse av Forsvarets utbygging i perioden frem til 2006, i hovedsak Forsvarets kraftsamlingsområder i Oslo/Romerike, Indre Troms, Stavanger, Bodø/Ørland og Østerdalen.

Avhendingsprosjektet, som endret navn til Skifte Eiendom - et prosjekt i Forsvarsbygg 01/03-03, er ansvarlig for utvikling og salg av eiendommer, bygg og anlegg Forsvaret ikke lenger benytter. Salg skjer i hovedsak på markedsvilkår i åpen konkurranse.

Organisasjonskart

* Byttet navn 01/03-03 til Skifte Eiendom - et prosjekt i Forsvarsbygg.

Administrerende direktør har ordet

Et år i omstilling

Forsvarsbygg har gjennomført sitt første driftsår etter omorganiseringen av Forsvarets Eiendomsforvaltning fra 1. januar 2002. Året har vært preget av meget høy aktivitet knyttet både til etableringen og innkjøringen av Forsvarsbygg som ny bedrift, og de store utfordringene på bygge- og avhendingssiden som følge av Forsvarets omstilling.

2002 var også det første året med kostnadsdekkende husleie for all arealbruk i Forsvaret. Innføringen av husleie innebærer synliggjøring av kostnadene knyttet til arealbruk, og har hatt entydig positive effekter. Tidligere har disse kostnadene vært skjult i ulike budsjettposter. Husleieordningen legger til rette for rasjonalisering og effektivisering av Eiendomsforvaltningen, og større kostnadsbevissthet omkring bruk av bygg og eiendommer generelt. Synliggjøringen av kostnader

gjennom husleie førte umiddelbart til krav om kostnadsreduksjoner fra hovedkunden, som er Forsvarets militære organisasjon.

Innføringen av internregnskapet etter Regnskapslovens bestemmelser, i tillegg til regnskapsføring etter kontantprinsippet og vanlig rapportering til statsregnskapet, representerer en krevende utfordring for økonomisiden. Systemer og rutiner for å ivareta dette har vært utviklet gjennom året, men enda gjenstår en del spesielt på implementeringssiden .

En annen stor utfordring i oppstartåret har vært IT-systemer og infrastruktur. Forsvarsbyggs landsdekkende organisasjon og de spesielle behov som knytter seg til Forsvarets krav til sikkerhet stiller store krav til IT-siden. Målet er å få på plass tilfredsstillende løsninger innen 2003.

Hva er oppnådd i 2002?

Forsvarsbyggs visjon er at *våre leveranser i avgjørende grad skal bidra til Forsvarets omstilling*. Dette bidraget skjer i hovedsak på tre områder:

- Reduksjon av de arealer som leies ut til Forsvaret.
- Investeringer som gir verdiskapning i Forsvarets primærvirksomhet.
- Reduksjon av husleie- og driftskostnader.

Dertil skal vi, som et bidrag til en sunn og langsiktig forsvarsøkonomi, ivareta verdiene av forsvarseiendommene på en god måte.

Reduksjon av de arealer som leies ut til Forsvaret

Reduksjonen av leiearealene er i utgangspunktet leietakers interesse og ansvar. Forsvarsbygg har imidlertid som leverandør påtatt seg et aktivt rådgiveransvar for å bidra til dette, i samsvar med vår kunderettede

visjon. Flere strategier er benyttet for å få ned leiearealene, hvorav de viktigste på Forsvarsbyggs side har vært:

- Innføringen av husleie som synliggjør kostnadene knyttet til arealbruk.
- Innføring av en ny planmetodikk – helhetsplanlegging for eiendommer, bygg og anlegg. Dette for å identifisere arealer Forsvaret ikke lenger vil trenge etter omstillingen, og investeringer som effektiviserer arealbruken.
- Etableringen av Avhendingsprosjektet med hovedoppgave å omsette de arealer som utrangeres. For å lykkes med dette må prosjektet identifisere overskuddsarealene tidligst mulig, og være en effektiv pådriver i utrangeringen.

Målet er at leiearealene i Forsvaret skal reduseres fra rundt 6 millioner kvadratmeter til 4 millioner i løpet av Forsvarets omstillingsperiode, det vil si innen utgangen av 2005.

«Medarbeiderne i Forsvarsbygg har gjennom året vist en enestående entusiasme og engasjement, til tross for stor arbeidsbelastning»

Administrerende direktør Helge Rohn

Utleide arealer er redusert fra rundt 5,6 millioner kvadratmeter til 5,15 millioner kvadratmeter i løpet av 2002. I tillegg forvaltes ca 650 000 kvadratmeter utrangerte bygg som enda ikke er avhendet.

Hovedfokus i 2002 har vært utrangering, tilrettelegging av prosesser for utvikling og salg, etablering av relasjoner til berørte kommuner, og å utvikle markedets oppmerksomhet rundt potensialet og mulighetene i de tidligere forsvarseiendommene. Samtidig har det vært foretatt en rekke vellykkede salg.

Investeringer som gir verdiskaping i Forsvarets primærvirksomhet

Det vil både i omstillingsperioden og senere bli investert betydelige midler i bygg og anlegg for Forsvaret. Riktig brukt vil disse midlene kunne gi store gevinster for arealeffektivitet og driftsøkonomi i Forsvarets virksomhet. Helhetsplanleggingen er det verktøy

som skal identifisere de mest lønnsomme prosjektene. Hvert eneste byggeprosjekt søkes utviklet i tett samspill med brukerne, med fokus på at de skal lette og understøtte den virksomheten som skal finne sted i bygget. Det må utvikles forståelse for at bygg og arkitektur er sterke virkemidler i organisasjonsutvikling, og at ethvert byggeprosjekt representerer en gylden anledning til organisasjonsutvikling. Målrettede tiltak er iverksatt i 2002 for å videreutvikle denne forståelsen, både hos Forsvarets brukere og Forsvarsbyggs prosjektledere.

Eiendomsutviklingen og investeringene i bygg og anlegg møter særlige utfordringer på grunn av Forsvarets omfattende omstilling. Omstillingen videreføres gjennom arbeidet med nytt Langtidsdokument 2004 for Forsvaret, og det er ventet ytterligere endringer i Forsvaret når dette dokumentet er presentert og ferdig

behandlet. Dette tilfører risiko på investeringssiden, spesielt i områder hvor det er begrensede alternative anvendelsesmuligheter for det som bygges. Helhetsplanleggingen skal også ivareta denne risikoen.

Forsvarsbygg har gjennom Utbyggingsprosjektet og Divisjon Eiendomsutvikling gjennomført investeringer for knapt 2 090 millioner kroner i 2002. Dette var ca 165 millioner lavere enn opprinnelig planlagt, og skyldes primært at det har vært nødvendig å gå nøye gjennom alle tidligere investeringsbeslutninger i lys av Forsvarets omstilling for å unngå feilinvesteringer. Tempoet på utbyggingssiden har vært meget stort gjennom året, med uvanlig korte frister for gjennomføring etter at beslutninger er tatt. Dette innebærer en risiko for mange prosjekter. Usikkerhetsstyring har vært tillagt stor vekt for å få disse risiki under kontroll.

Reduksjon av husleie og driftskostnader - rasjonalisering

Stortingets vedtak om kostnadsdekkende husleie innebærer et avskrivningselement i husleien. I 2002 har avskrivning ikke vært inkludert. Dette vil inngå fra 2003, og sikre jevn tilgang av tilstrekkelige midler til vedlikehold og utvikling av eiendommene. Forsvarsbyggs bidrag til reduserte leie- og driftskostnader vil være effektivisering og rasjonalisering av de tjenester vi leverer på dette området. Eiendomsdriften er omorganisert i løpet av 2002, og har innledet et rasjonaliseringsarbeide rettet mot å oppnå konkurransekraft i forhold til markedet for øvrig.

Etableringen av Forsvarsbygg krevde opprettelse av et nytt ledelsesapparat, og administrative støttetjenester for hele virksomheten. Til tross for dette er bemanningen i Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning redusert med

154 årsverk i løpet av året. De administrative støttetjenestene i Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning, som også leverer tjenester til prosjektorganisasjonene, utgjør knapt 7 prosent av bemanningen. Dette vitner om effektivitet, tatt i betraktning at Forsvarsbygg er en landsdekkende organisasjon med virksomhet distribuert til alle Forsvarets etableringer.

Kunder og eier

Samarbeidet med kundene i Forsvaret har gjennomgående vært godt. Mitt inntrykk er at det eksisterer en gjensidig respekt og forståelse for omstillingssituasjonen på alle sider. Vi har også hatt god støtte fra vår eier – Forsvarsdepartementet – gjennom hele året. Uten disse gode relasjonene ville vårt arbeid vært svært mye vanskeligere, og jeg takker for den tilliten som er vist oss.

Kundetilfredsheten er ikke målt i 2002, men vil bli kartlagt gjennom en kundeundersøkelse i mai-juni 2003. Mitt inntrykk er imidlertid at forholdet til kundene stort sett er godt, med unntak for at det på flere hold gis uttrykk for at man mener at eiendomskostnadene ved innføringen av husleieordningen har gått opp. I lys av de foreliggende nøkkeltall og faktiske forhold fremstår dette som en informasjonsutfordring, like mye som en realitet. Informasjon omkring husleieordningen vil derfor ha fortsatt prioritet i 2003.

Medarbeiderne

Medarbeiderne i Forsvarsbygg på alle nivåer har gjennom året og på bred front utvist en enestående entusiasme og engasjement, til tross for at mange har hatt en svært stor arbeidsbelastning. Det går knapt en dag uten at jeg oppdager bevis på aktive medarbeidere som tar initiativ og ansvar. Dette er med på å skape den dynamikk

i utviklingen av bedriften som er avgjørende for at vi lykkes. Det er en særlig ledelsesmessig utvikling å involvere og målrette våre medarbeidere slik at entusiasmen opprettholdes gjennom de nye endringer vi vet vil komme.

En medarbeiderundersøkelse gjennomføres i mars-april 2003, og vil danne grunnlag for tiltak der hvor den peker på svakheter.

Utfordringer/muligheter

En overordnet utfordring i 2003 og videre vil være å holde tritt med dynamikken i Forsvarets utvikling. Utfordringen for Forsvarsbygg er i forkant av denne prosessen å identifisere og integrere de endringer som kommer som følge av endringene i Forsvarets behov, i planleggings-, utbyggings- og avhendingsarbeidet. Risiko knyttet til dette må bearbeides i en kontinuerlig prosess.

En annen overordnet utfordring er å fortsette rasjonaliseringen og effektiviseringen av Forsvarsbyggs egen virksomhet gjennom handlinger, på en slik måte at det oppnås tydelige gevinster.

Forsvarsbyggs rammebetingelser legger i dag ikke til rette for rasjonalisering og den konkurranseutsetting som Forsvarets militære organisasjon klart uttrykker at de ønsker av Forsvarsbyggs virksomhet. Dette må utredes både på en slik måte at Forsvarsbygg gis reelle muligheter til å møte konkurranseutsetting, og at Forsvarsbyggs ansvar som arbeidsgiver overfor de ansatte ivaretas på en måte som tjener både kunde, bedrift og medarbeidere.

Helge Rohn
Administrerende direktør

Foto: Hans Brox

Alle oppgaver knyttet til Forsvarets Eiendomsforvaltning var inntil utgangen av 2001 fordelt på Forsvarets bygningstjeneste og 46 lokale forvaltningsledd under Forsvarets militære organisasjon. Fra 1. januar 2002 ble forvaltningsoppgavene samlet i én ny organisasjon, Forsvarsbygg, med hovedkontor i Oslo. Forsvarsbyggs styre hadde sitt første møte 8. mars 2002.

Styrets beretning

Virksomheten

Forsvarsbyggs inntekter består i hovedsak av husleie fra brukerne av de eiendommene Forsvarsbygg forvalter, samt salg av tjenester relatert til rådgivning, utvikling og drift av eiendommene. Investeringer i bygg og anlegg ble i 2002 finansiert ved bevilgninger over forsvarsbudsjettet.

Forsvarsbygg har egne medarbeidere som utfører det vesentligste av støttetjenestene, forsvarsspesifikke rådgivningsoppgaver og en del av drift- og vedlikeholdsoppgavene. Resten av oppgavene settes bort til eksterne leverandører.

Forsvarsbyggs marked er i all hovedsak Forsvaret, som er leietaker av det meste av eiendommene og som kjøper hovedvolumet av tjenester innenfor drift og utvikling. Forsvaret er inne i en omfattende omstilling. Forsvarsbygg er i omstillingsperioden organisert med Utbyggings- og Avhendingsprosjektet.

Virksomhetsområder

Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning ivaretar alle Forsvarsbyggs ordinære oppgaver, det vil si de oppgavene som ikke er spesielt relatert til omstillingsperioden. Divisjonene for Eiendomsutvikling, Rådgivning og Fellestjenester har sin ledelse i Oslo og de utførende enhetene ute i landsdelene. Her utføres areal- og helhetsplanlegging, normale utbyggingsoppgaver og rådgivning samt interne støttetjenester. De største enhetene i organisasjonen er markedsdistriktene med til sammen 21 underliggende markedsområder lokalisert i de største garnisonene. Disse leier ut og utfører forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling av Forsvarets etableringer.

For å sikre tilstrekkelig tempo og kvalitet i de store og utfordrende oppgavene som er knyttet til Forsvarets omstilling, er det opprettet to prosjektorganisasjoner:

Forsvarsbygg Utbyggingsprosjektet har ansvaret for planleggings- og utbyggingsoppgavene i hovedområdene for Forsvarets omstilling. Dette omfatter Oslo/Romerike, Indre Troms, Stavanger, Bodø/Ørland og Østerdalen.

Forsvarsbygg Avhendingsprosjektet overtar de eiendommene, byggene og anleggene Forsvaret ikke lenger ønsker å benytte, og er ansvarlig for utvikling og avhending av disse eiendommene i samsvar med regjeringens avhendingsinstruks. Denne instruksen pålegger i hovedsak forretningsmessige salg i åpen konkurranse. Avhendingsprosjektets utførende ledd er lokalisert i Harstad, Trondheim, Stavanger, Hamar og Oslo.

Fortsatt drift

St.prp. nr. 1 (2002-2003) forutsetter at Forsvarsbygg skal drive sin virksomhet videre framover, og regnskapet for 2002 er satt opp under denne forutsetningen.

Regnskap

Forsvarsbygg er pålagt å etablere en økonomimodell som innebærer at bedriftens regnskap skal føres og rapporteres i samsvar med regnskapslovens bestemmelser og god regnskapsskikk. Forsvarsbygg rapporterer også til Statsregnskapet etter kontantprinsippet.

Regnskapet til Forsvarsbygg består av to enheter; Eiendommene, som omfatter regnskapsføringen for eiendommene Forsvarsbygg forvalter på vegne av staten ved Forsvarsdepartementet. Forsvarsbygg, som omfatter regnskapene for Forsvarsbygg uten eiendommene som egen bedrift. Regnskapene til sistnevnte enhet er delt i underregnskap for hver av virksomhetens tre forretningsenheter, dvs. Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning, Utbyggingsprosjektet og Avhendingsprosjektet. Oppdelingen i underliggende regnskapsenheter sikrer et tydelig resultatfokus i hvert

forretningsområde og legger til rette for god samhandling med synliggjorte transaksjoner mellom enhetene. Verdiutviklingen synliggjøres gjennom balanseregnskapet som føres for eieren.

Styret legger til grunn at bevilgningene Forsvarsbygg mottar i statsregnskapet er å anse som en finansiering av ny EBA-masse. På bakgrunn av dette har man valgt å føre bevilgningene som tilførsel av ny kapital til eiendommene fra eier og ikke over driften i 2002.

Underskuddet fremkommer som følge av at Forsvarsbygg i 2002 har medtatt avskrivninger i eiendommenes regnskap, noe som ikke er inkludert i husleien som mottas fra leietagerne.

Disponering av underskudd

Årets underskudd på 272 230 millioner kroner anbefaler styret at eieren disponerer på følgende måte:

Overføring til eier:
166 726 millioner kroner
Overføres annen egenkapital:
-438 956 millioner kroner

Måloppnåelse

Foruten å nå de målene som direkte kan avledes av årsregnskapet, var det viktig for Forsvarsbygg i 2002 å etablere virksomheten og å få i gang en forsvarlig drift. Forsvaret har over flere år hatt underdekning på vedlikehold av bygningsmassen. Gjennom etableringen av Forsvarsbygg og overgangen til ny forvaltningsmodell er det en forutsetning at dette forholdet, som over tid fører til verdi-forningelse og uforsvarlig kapitalslit, opphører.

Opprinnelig antok man at full dekning av de reelle vedlikeholdskostnadene ikke kunne realiseres før den bygningsmassen Forsvaret bruker var redusert fra rundt 6 millioner kvadratmeter til de 4 millioner kvadratmeter som var

satt som mål. For 2003 er det imidlertid oppnådd enighet mellom Forsvarets militære organisasjon og Forsvarsbygg om en avtale som forventes å gi inndekning av normalt vedlikehold.

Andre viktige mål har vært å etablere en klar rolleforståelse hos eier, bruker og forvalter, og gode relasjoner med kunde og eier. Bedriften har gode relasjoner til eieren.

Organisasjonen og de ulike støtte-systemene fungerer godt nok til at virksomheten er under forsvarlig kontroll, men på områder som økonomistyring, målstyring og IT gjenstår det enda noe for å få etablert gode og vel fungerende systemer og tilsvarende drift.

Personal og organisasjon

Det nyetablerte Forsvarsbygg fikk den 1. januar 2002, etter sammenslåingen av Forsvarets bygningstjeneste med ca 350 ansatte og Forsvarets

Lokale Forvaltningsmyndighet med ca 1700 ansatte, 2051 ansatte. Ved utløpet av 2002 er dette tallet redusert til 1985 ansatte.

Med unntak for de øverste ledernivåene har rekruttering av personale til Forsvarsbyggs Eiendomsforvaltning i hovedsak skjedd ved intern omplassering. Rekrutteringen til de to store, midlertidige prosjektorganisasjonene har i større grad skjedd gjennom eksternt rekruttering. Også her er det imidlertid et vesentlig innslag av interne søkere som har vunnet jobber i åpen konkurranse.

Det har vært godt samarbeid med de ansattes organisasjoner gjennom hele året, noe som blant annet har resultert i etablering av et helt nytt avtaleverk. Hovedverneombud, fire konserttillitsvalgte og tre omstillingstillitsvalgte er ansatt på heltid i organisasjonen.

Arbeidsmiljø

Fordelingen mellom kvinner og menn er 47/53. På ledelsessiden er kvinnene underrepresentert med fordelingen 16/84.

Korttids sykefravær er på et tilfredsstillende lavt nivå (0,8 prosent for fravær i 1-3 dager). Langtidsfraværet har derimot vært høyt gjennom hele året (6 prosent for fravær over 16 dager). Dette tallet skyldes høyt fravær hos det personellet som har de fysisk mest belastende oppgavene. Det er satt i gang tiltak for å søke å avhjelpe dette, blant annet gjennom bedre metoder for renhold. Totalt sykefravær i 2002 er på 8,3 prosent. Det er i 2002 rapportert ett tilfelle av yrkesskade.

Til tross for betydelige bedriftskulturelle forskjeller i de opprinnelige organisasjonene, har samarbeidet mellom de ulike enhetene i Forsvarsbygg fungert bra. Arbeidet med å utvikle en

god og sunn bedriftskultur vil fortsette i 2003. Den nye organisasjonen kjenntegnes av en delegert ansvarsstruktur med nødvendig handlingsrom for de ulike ledernivåene. Styrets inntrykk er at medarbeiderne finner seg vel til rette i Forsvarsbygg og at arbeidsmiljøet er godt. Etableringen av Forsvarsbygg har skapt behov for å lage et nytt HMS/IK-system for sikre at helse, miljø og sikkerhet blir ivare tatt i det nye konsernet. Det overordnede HMS/IK-systemet skal implementeres i alle enheter i Forsvarsbygg i 2003, med påfølgende opplæring. Systemet vil være en del av Forsvarsbyggs kvalitetssystem og vil bli samordnet med Forsvarsbyggs miljøledelsessystem, som skal utvikles og iverksettes i 2003.

Ytre miljø

Med bakgrunn i handlingsplanen for miljøvern i Forsvaret har Forsvarsbygg utviklet en miljøpolicy med mål som spenner over blant annet biologisk

mangfold, friluftsliv, kulturminner, forurensning, avfall og internasjonalt miljøsamarbeid. Forsvarsbygg skal med dette som grunnlag i 2003 utvikle og iverksette et miljøledelsessystem.

Miljøaspektet vektlegges i alle prosesser knyttet til drift, bygging og avhending, så vel praktisk som strategisk.

Forsvarsbygg har ansvar for en rekke kulturminner og besitter en betydelig kulturminnefaglig kompetanse, både innen rådgivning og praktisk håndverk. Styret vil bidra til at forvaltningen av Forsvarets kulturminner blir tett og godt tilknyttet Forsvarsbygg også i framtida.

Foto: Dag Alveng

HELGE ROHN   SVEIN ERIK LYSGAARD   ÅGE DANIELSEN   SYNNOVE SØNDERGAARD   ALF KASPERSEN,
 RØNNAUG KNUDSEN   ELI A. ØSTENGEN   GYRID GARSHOL   GUNN OVESEN   INGE N. DOLVE

Hendelser etter rapportperiodens utgang

Fra og med 2003 er det Forsvarsbygg som får tildelt investeringsmidlene, rapporterer til Forsvarsdepartementet om forbruket og forvalter midlene på vegne av eieren. Styret har vedtatt at Avhendingsprosjektets navn endres til "Skifte eiendom - et prosjekt i Forsvarsbygg" for å legge til rette for en mer hensiktsmessig profilering i markedet.

Styret er kjent med utredningen av Statsbyggs overordnede organisering og ser behovet for en tilsvarende gjennomgang for Forsvarsbygg. For å ivareta organisasjonen og medarbeidernes interesser har styret engasjement og interesse i å få en tilknytningsform som er bedre i samsvar med organisasjonens oppdrag og regnskapsordning.

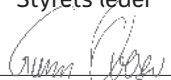
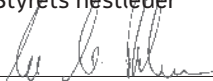
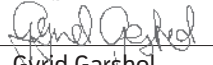
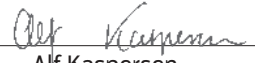
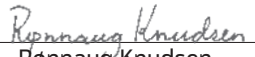
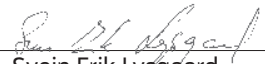

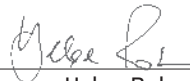
I erkjennelsen av et nedbemanningsbehov er det iverksatt streng kontroll med nyansettelser i Forsvarsbygg.

Utsiktene for 2003

Forsvarets omstrukturering vil redusere både arealbehov og behovet for tjenester knyttet til eiendomsdriften. Forsvarets sterke fokus på konkurranseutsetting og regjeringens moderniseringsprogram for offentlig sektor vil stille strenge krav til utvikling av en effektiv og konkurransedyktig organisasjon. Forsvarsbygg må derfor arbeide målrettet for å sikre rammebetingelser som legger til rette for dette og for å forbli en attraktiv arbeidsgiver for kompetente og innsatsvillige medarbeidere. Styret ønsker å innta en aktiv holdning til denne utfordringen.

Oslo, den 31. mars 2003

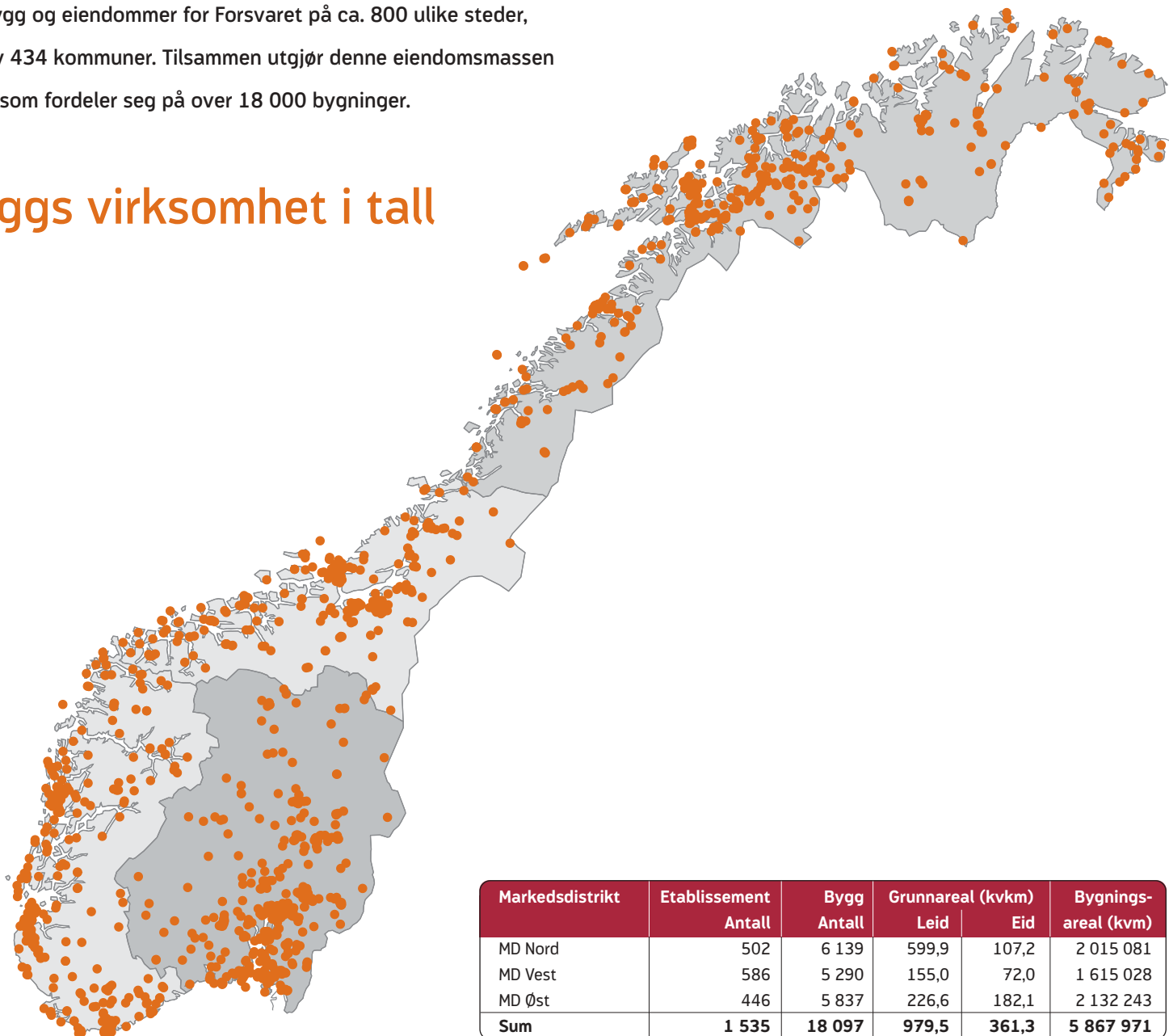
-
 _____
 Åge Danielsen
 Styrets leder
-
 _____
 Gunn Ovesen
 Styrets nestleder
-
 _____
 Inge Nidar Dolve
-
 _____
 Gyrid Garshol
-
 _____
 Alf Kaspersen
-
 _____
 Rønnaug Knudsen
-
 _____
 Svein Erik Lysgård
-
 _____
 Synnøve Søndergaard
-
 _____
 Eli Anne Østengen
-
 _____
 Helge Rohn
 Administrerende direktør

Forsvarsbygg forvalter bygg og eiendommer for Forsvaret på ca. 800 ulike steder, og har bygninger i 372 av 434 kommuner. Tilsammen utgjør denne eiendomsmassen 5 867 971 kvadratmeter som fordeler seg på over 18 000 bygninger.

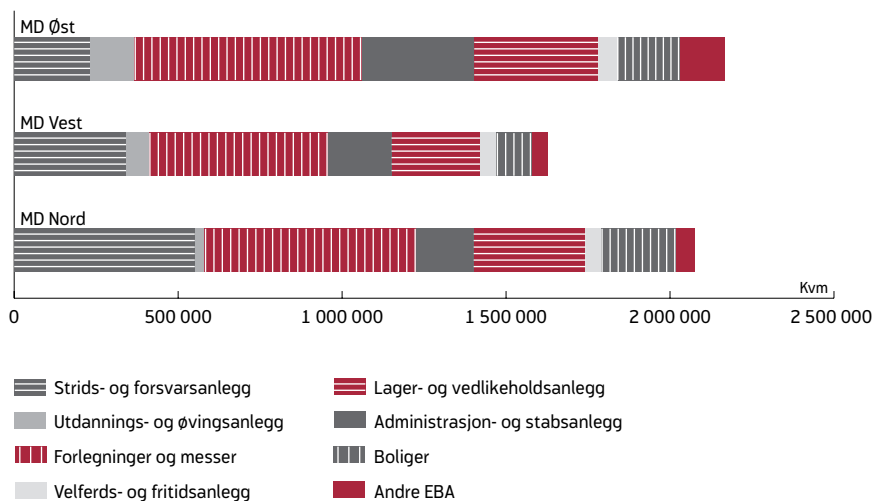
Forsvarsbyggs virksomhet i tall

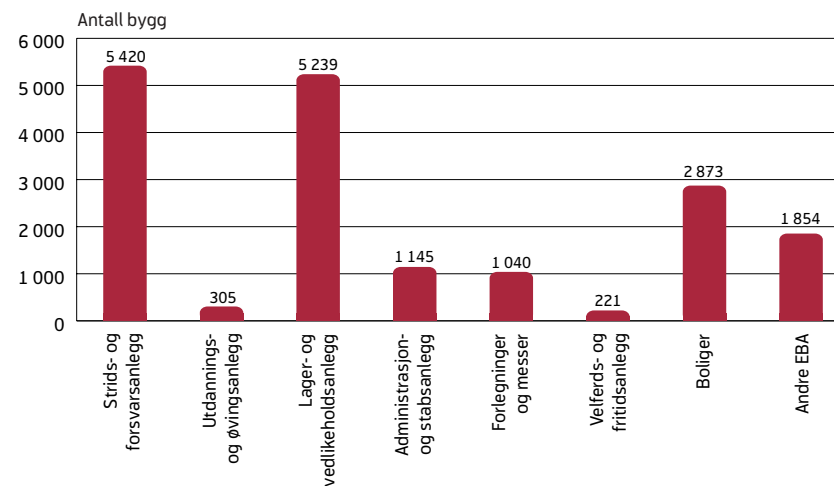
Forsvarsbyggs eiendommer, bygg og anlegg pr. 31/12-02 fordelt på markedsområder, inkludert utrangerte arealer

	Etablissement			Bygg		Grunneiendom			Avhending	
	Antall m/bygg	Antall u/bygg	Antall totalt	Antall	BTA (m ²)	Eid (m ²)	Leid (m ²)	Totalt (m ²)	Antall bygg (BTA>0)	BTA (m ²)
Markedsdistrikt Nord										
Markedsområde Kirkenes	58	19	77	575	102 998	5 891 509	152 563 013	158 454 522	82	12 276
Markedsområde Porsanger	63	16	79	846	139 925	1 732 888	224 104 822	225 837 710	27	3 118
Markedsområde Setermoen	43	13	56	831	338 888	17 070 621	107 902 121	124 972 741	53	11 381
Markedsområde Bardufoss	38	18	56	628	318 434	10 762 691	2 070 916	12 833 607	7	6 873
Markedsområde Skjold	80	23	103	985	230 717	17 319 419	104 742 305	122 061 724	38	14 479
Markedsområde Harstad	62	21	83	973	337 355	18 647 915	6 136 526	24 784 441	61	7 431
Markedsområde Andøya	37	16	53	474	190 368	15 846 595	1 733 308	17 579 903	6	2 253
Markedsområde Bodø	121	32	153	827	356 397	19 962 997	647 354	20 610 351	19	8 204
Sum	502	158	660	6 139	2 015 081	107 234 634	599 900 364	707 134 998	293	66 015
Markedsdistrikt Vest										
Markedsområde Ørland	56	34	90	816	210 179	13 148 228	1 361 772	14 510 000	32	1 430
Markedsområde Trondheim	225	125	350	1 272	484 932	15 230 724	51 179 803	66 410 527	191	55 605
Markedsområde Kristiansand	85	44	129	784	228 345	27 221 937	1 688 020	28 909 958	375	120 667
Markedsområde Stavanger	90	25	115	905	244 781	4 749 957	31 010 449	35 760 406	196	39 220
Markedsområde Bergen	130	66	196	1 513	446 792	11 630 145	69 734 259	81 364 404	279	38 370
Sum	586	294	880	5 290	1 615 028	71 980 992	154 974 302	226 955 294	1 073	255 293
Markedsdistrikt Øst										
Markedsområde Jørstadmoen	40	17	57	529	162 972	2 031 369	168 440 373	170 471 742	55	12 753
Markedsområde Oslo	63	7	70	662	413 648	3 445 218	13 272	3 458 490	15	6 382
Markedsområde Rena	59	26	85	963	277 580	104 794 937	680 853	105 475 790	35	7 489
Markedsområde Sessvollmoen	70	35	105	695	280 107	14 842 055	11 232 296	26 074 351	122	8 325
Markedsområde Ringerike	46	15	61	437	157 798	12 017 772	1 905 276	13 923 048	25	5 696
Markedsområde Kjeller	14	3	17	321	164 912	2 887 430	93 650	2 981 080	27	7 032
Markedsområde Rygge	75	54	129	1 219	310 133	19 759 891	26 315	19 786 207	241	76 093
Markedsområde Kongsberg	79	52	131	1 011	365 094	22 356 652	42 248 999	64 605 651	30	8 713
Sum	446	209	655	5 837	2 132 243	182 135 324	224 641 035	406 776 358	550	132 482
Landsdekkende MO(FO/E, FLO/IKT)	1	0	1	831	105 618	0	0	0	30	3 990
Totalt	1 535	661	2 196	18 097	5 867 971	361 350 950	979 515 701	1 340 866 650	1 946	457 780

Fordeling av BTA etter distrikt og EBA-kategorier*

Antall bygg fordelt på kategori*

Avhendet areal 2002

Avhendet	Antall bygg	BTA (Kvm)
MD Nord	209	41 242
MD Vest	231	61 394
MD Øst	225	74 129
Landsdekkende MO	2	218
Sum	667	176 983

Byggeår eiendommer (BTA)*

Byggeår	Eid	Leid	SUM
Før 1800	90 001	0	90 001
1800-1850	59 018	238	59 256
1851-1900	170 165	104	170 269
1901-1920	166 643	226	166 869
1921-1940	411 248	4 562	415 810
1941-1960	1 696 124	8 750	1 704 874
1961-1980	1 263 887	60 781	1 324 668
1981-2000	1 743 480	87 805	1 831 285
Etter 2000	54 512	0	54 512
Ukjent	8 541	41 887	50 427
Sum	5 663 618	204 353	5 867 971

* Inkludert utrangerte arealer.

Oversikt (BTA) over Forsvarsbyggs eiendommer, bygg og anlegg (EBA) pr. 31/12-02 fordelt geografisk*

Summer BTA Fylke	Strids- og forsvarsanlegg	Utdannings- og øvingsanlegg	Lager- og vedlikeholdsanlegg	Administrasjon- og stabsanlegg	Forlegninger og messer	Velferds- og fritidsanlegg	Boliger	Andre EBA	Totalt
Østfold	58 910	15 593	72 700	33 484	36 014	9 592	23 923	12 335	262 551
Akershus	42 001	17 849	226 853	95 009	82 102	9 427	48 492	50 181	571 913
Oslo	38 142	20 011	25 482	116 711	66 456	7 156	31 428	23 906	329 292
Hedmark	20 166	28 779	101 496	38 465	57 363	10 502	34 963	9 873	301 606
Oppland	11 840	10 400	78 535	11 637	29 487	7 346	11 895	4 437	165 577
Buskerud	12 230	25 319	116 398	19 786	61 155	7 357	19 654	6 212	268 111
Vestfold	39 655	14 733	66 852	24 898	42 870	9 318	18 781	28 523	245 630
Telemark	8 353	38	7 755	1 368	3 555	0	0	560	21 629
Aust-Agder	8 894	1 772	38 608	7 018	23 651	4 417	2 226	4 768	91 354
Vest-Agder	26 257	8 567	38 883	17 783	28 665	5 852	9 754	3 450	139 211
Rogaland	58 261	7 030	57 386	34 357	50 613	9 998	22 591	4 566	244 802
Hordaland	108 973	34 946	103 228	44 969	61 619	10 931	37 846	20 102	422 614
Sogn og Fjordane	6 207	568	8 224	4 101	4 912	0	1 276	772	26 060
Møre og Romsdal	2 900	639	15 090	3 460	6 077	112	1 933	1 065	31 276
Sør-Trøndelag	79 080	10 215	159 857	48 032	53 592	13 547	29 161	6 052	399 536
Nord-Trøndelag	50 292	5 034	127 377	32 468	40 821	3 965	4 444	7 488	271 889
Nordland	352 825	7 968	283 469	57 894	88 422	10 562	84 917	15 263	901 321
Troms	158 632	16 346	287 382	92 218	194 184	21 232	97 993	24 247	892 234
Finnmark	38 997	3 019	73 484	26 041	54 805	15 174	47 380	16 530	275 430
Jan Mayen	427	0	2 230	0	2 209	0	0	1 069	5 935
Totalt	1 123 042	228 826	1 891 289	709 698	988 572	156 488	528 657	241 398	5 867 971

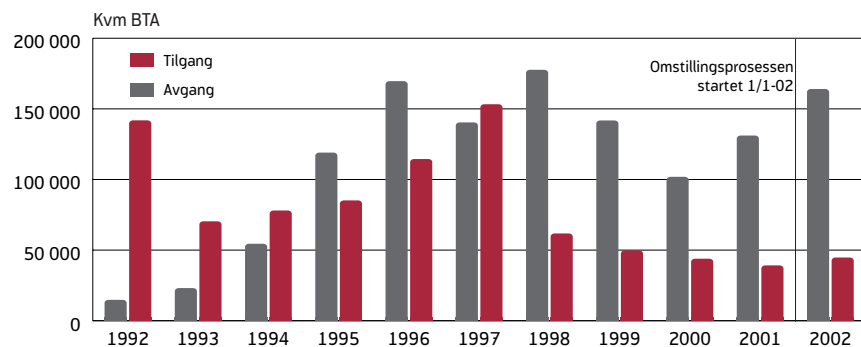
Summer BTA Markedsdistrikt	Strids- og forsvarsanlegg	Utdannings- og øvingsanlegg	Lager- og vedlikeholdsanlegg	Administrasjon- og stabsanlegg	Forlegninger og messer	Velferds- og fritidsanlegg	Boliger	Andre EBA	Totalt
MD Øst	231 297	132 722	696 071	341 358	379 001	60 698	189 136	136 027	2 166 309
MD Vest	340 864	68 771	548 653	192 188	269 950	48 822	109 231	48 263	1 626 742
MD Nord	550 881	27 333	646 565	176 153	339 620	46 968	230 290	57 109	2 074 920
Totalt	1 123 042	228 826	1 891 289	709 698	988 572	156 488	528 657	241 398	5 867 971

* Inkludert utrangerte arealer på 646 000 kvm.

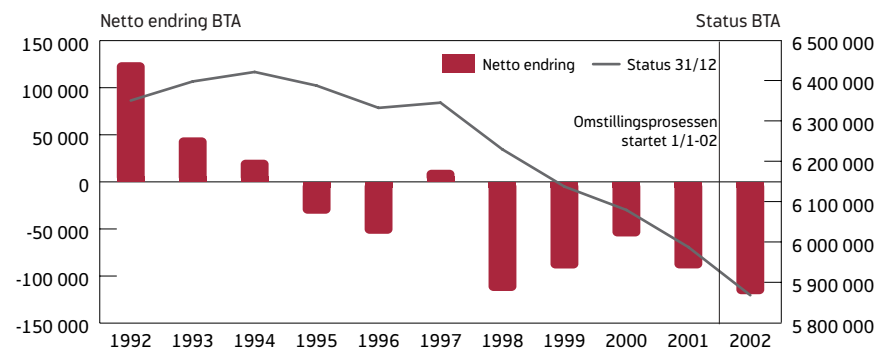

Arealstatistikk* - Tilgang og avgang i perioden 1992-2002

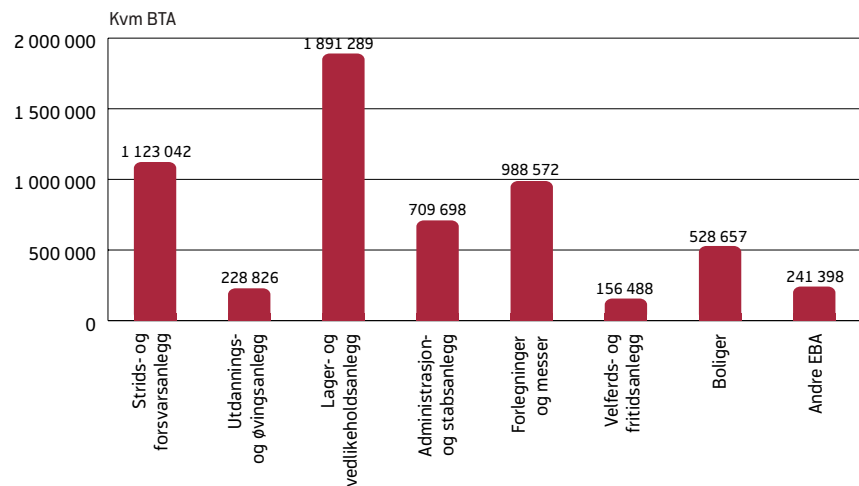
Avgang/Tilgang - brutto

Status/Netto endring

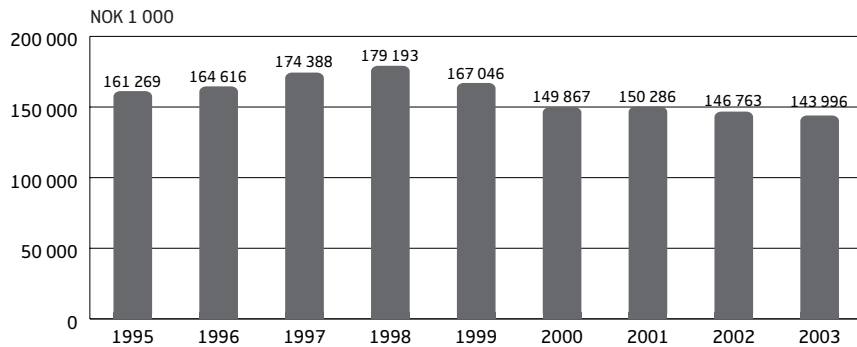
Forsvarsbyggs forvaltningsareal pr. EBA-kategori pr. 31/12-02

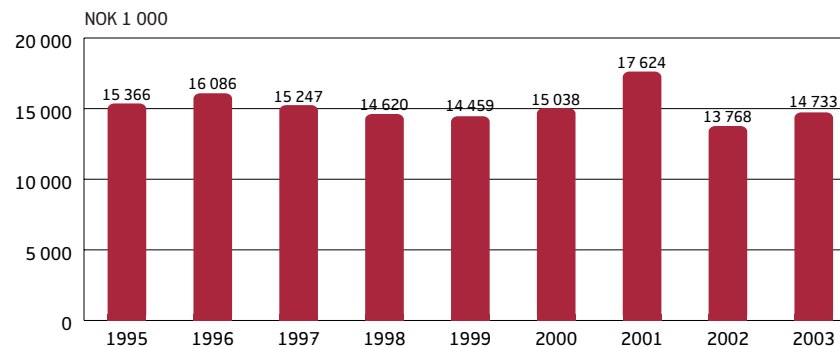
* Inkludert utrangerte arealer på 646 000 kvm.

Innleiekostnad fra andre eiendomsforvaltere pr. 1/1

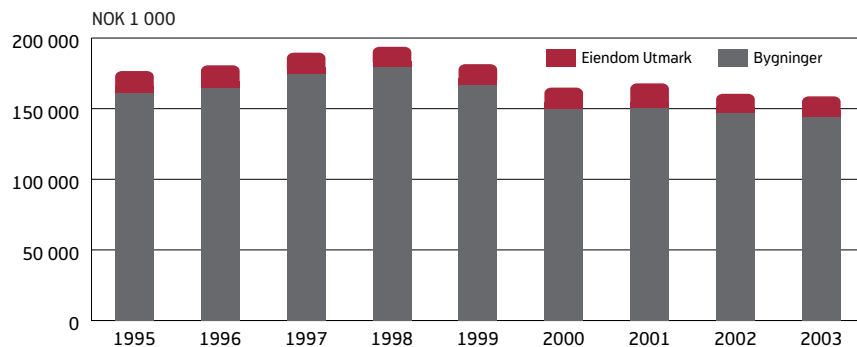
Bygninger

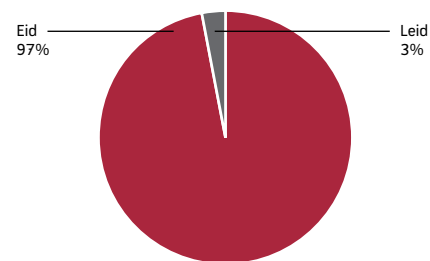
Eiendom Utmark

Totalt

Fordeling eid og leid areal (BTA)

 Forsvarsbygg

Forvalter Forsvarets
totale eiendomsmasse

Gregers Kure leder Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning, som er det største forretningsområdet med over 90 prosent av virksomhetens ansatte. Eiendomsforvaltning ivaretar alle oppgaver for leie, drift og vedlikehold av Forsvarets eiendommer, bygg og anlegg (EBA).

Norges største eiendomsforvalter

Forsvarsbygg Eiendomsforvaltning er totalleverandør innen EBA til Forsvaret. Dette inkluderer normale utbyggingsoppgaver, faglig rådgivning samt administrative støttefunksjoner. Størstedelen av virksomheten foregår i de tre Markedsdistriktene, som har 21 underliggende markedsområder over hele landet. Disse er ansvarlige for utleie og drift av eiendomsmassen Forsvaret benytter.

Divisjon Eiendomsutvikling gjennomfører komplisert planleggings- og byggevirksomhet, mens Divisjon Rådgivning har spisskompetanse på områder som er viktige for leveranser til Forsvarets særskilte behov. Divisjon Fellestjenester tar hånd om administrative støttefunksjoner som er viktige for effektiv drift av virksomheten.

Hvilke oppgaver har vært viktigst i 2002?

Hovedfokus i 2002 har vært å etablere den nye organisasjonen med rundt

1 800 medarbeidere og samtidig sørge for forsvarlig drift fra første dag. Det har vært viktig å vise at EBA-virksomheten fungerte tilfredsstillende etter at Forsvarsbygg overtok forvalterrollen. 2002 viste at vi fikk til dette, og at dialogen med våre militære leietagere gjennomgående har vært god.

Regnskapene viser at kostnadene har vært under kontroll. Vi har derfor gjennom året kommet ut lavere enn budsjettet. Dette til tross for at vi har gjennomført en meget omfattende fusjon ved å slå sammen 46 driftsenheter fra eiendomsforvaltningen i Forsvaret med de fem regionene fra Forsvarets bygningstjeneste. Det er vist stort engasjement og betydelig ekstra innsats i organisasjonen i forbindelse med omlegging til ny driftsmodell og nye administrative systemer.

Hvilke erfaringer har Eiendomsforvaltning med husleiemodellen?

Innføring av husleiemodellen ble gjennomført med utgangspunkt i Rammeavtale 2002. Denne ble inngått mellom Forsvarets logistikkorganisasjon og Forsvarsbygg i november 2001. Mer enn 190 husleie- og driftsavtaler er inngått, omfattende omkring 20 000 leieobjekter. Det har oppstått enkelte problemer knyttet til innføring av husleie, men dette er utfordringer vi har løst underveis i nær kontakt med kunden. Dialogen har gjennomgående vært god og positiv ute på det operative plan.

For 2003 har vi en rammeavtale som er vesentlig bedret. Den gir Forsvarets militære organisasjon direkte reduserte kostnader ved redusert areal og større mulighet til å velge nivået på de driftsrelaterte kostnadene. Det er i tillegg innarbeidet en realøkonomisk prisreduksjon på vel 50 millioner kroner sammenlignet med 2002. I den

nye avtalen er avskrivninger inkludert i husleien. Denne delen av husleien er øremerket til investeringer i nye bygg og anlegg.

Hva betyr kundeorientering i Forsvarsbygg?

Visjonen i Forsvarsbygg er at våre handlinger og leveranser i avgjørende grad skal bidra til omstillingen av det norske forsvar. Visjonen angir en entydig og klar retning med Forsvarets behov i sentrum. Vår viktigste oppgave er å redusere kundens kostnader, noe som igjen betyr at vi reduserer våre egne inntekter. Gjennom redusert arealbruk og effektivisert drift skal kostnadene reduseres, og kunden, Forsvaret, skal ha hele gevinsten.

Hva menes med "Forbedringsåret 2003"?

Etter en vellykket overføring og organisering av Eiendomsforvaltningen i 2002, er fokus i det kommende året

viet jakten på forbedringer og innsparringer. Ved utgangen av 2002 var det allerede definert en rekke prosjekter og handlingsområder som har til hensikt å identifisere og innkassere effektiviseringsgevinster til kundens fordel. Innarbeidelse av nøkkeltall og sammenligning med eiendomsbransjen forøvrig er viktige virkemidler for å synliggjøre gevinstpotensialet.

Det er viktig for oss at det vi iverksetter av tiltak skjer i tett dialog med kunden. Vi må være lydhøre for at våre effektiviseringstiltak møter de behov kunden har til måloppnåelse og aktivitet i egen kjernevirksomhet. I løpet av 2003 vil det derfor være naturlig at vi undersøker hvor godt fornøye våre militære kunder er med så vel service som effektiviserings-tiltak. Vi har som mål aktivt å tilpasse vår virksomhet til den militære organisasjons behov og omstilling. Dette er naturlig forankret i vår kundefokuserte visjon.

Foto: Jan Ingehus

Foto: Jan Indrehus

Markedsdistrikt Nord, Vest og Øst

Markedsdistriktene leier ut og har ansvaret for forvaltning, drift og vedlikehold av eiendommer, bygg og anlegg (EBA).

Den utøvende virksomheten foregår i 21 markedsområder spredt over hele landet. Hvert av dem er derfor en betydelig eiendomsforvalter i sitt nærområde. Markedsdistriktene er en totalleverandør av EBA til Forsvaret. Tjenester markedsområdene ikke besitter selv, koordineres og leveres av andre enheter i Forsvarsbygg. Markedsområdene er fordelt på Markedsdistrikt Nord, Vest og Øst, som har det administrative ansvaret.

Etableringen av Markedsdistriktene med sine 1 500 medarbeidere, har vært en omfattende prosess. Arbeidet med å finne en hensiktsmessig organisering og drift har preget det første driftsåret. De fleste medarbeiderne i Markedsdistriktene jobbet tidligere i 46 lokale forvaltningsledd i

Forsvaret, og den nye organiseringen gir et betydelig potensial for effektivisering. Virksomheten vil også, som en av landets største eiendomsforvaltere, ha stordriftsfordeler.

Omstillingen fra å være ansatt i Forsvaret til å bli medarbeider i Eiendomsforvaltning/Markedsdistriktene som har en helt annen bedriftsstruktur, har krevd mye av alle berørte parter. Nå har Forsvaret rollen som kunde, mens Markedsdistriktene er leverandør, og prosessen med å avklare ansvaret og rollefordelingen har vært en utfordring. Ansvarsfordelingen reguleres gjennom en rammeavtale som er inngått mellom Forsvarsbygg og Forsvaret.

Leie- og driftsavtalene skal gi Forsvaret en oversikt over EBA-kostnadene, og danne grunnlag for arealreduksjon og kontinuerlig evaluering av egen ressursbruk.

Renhold har et stort effektiviseringspotensial. Vi har blant annet satt i gang et prosjekt som heter "Beste praksis renhold". Det innebærer endrede metoder for renhold samt innføring av den nordiske renholdsstandarden INSTA 800. Målet er mer effektivt renhold. Hver enkelt renholdsbetjent får også et større ansvar for selv å vurdere det aktuelle renholdsbehovet.

Markedsdistriktene har et mål om raske responstid og høyere kvalitet på drift og vedlikehold. Effektivisering av arbeidsprosesser skal bidra til høyere kvalitet på for eksempel tekniske anlegg og ENØK. Dette vil på sikt føre til at kostnadene reduseres. Med den prisutviklingen vi ser på energi, vil slike tiltak sannsynligvis bli et krav i nær framtid.

Foto: Jan Indrethaus

Fra forvaltningsbedrift til forretningsdrift

Hilde Svenning, Markedsdirektør i Markedsdistrikt Nord, leder en enhet med 650 medarbeidere, 600 millioner kroner i omsetning og to millioner kvadratmeter bygningsmasse. Dette er jevnt fordelt på et areal som dekker landets tre nordligste fylker.

Da Hilde Svenning kom inn som markedsdirektør i Markedsdistrikt Nord, var organisasjonen allerede i gang med omstillingen.

Fundamentet var lagt og det var en grunnmur å bygge videre på, men det var også store utfordringer knyttet til overgangen en mer forretningsorientert virksomhet enn tidligere. Vi startet umiddelbart prosessen med å markedstilpasse oss. Målet er å være en foretrukket leverandør for våre kunder. En leverandør som er bevisst på kundens behov, service, kvalitet og pris.

En viktig forutsetning for dette var å endre tankegangen i bedriften. Denne prosessen vil vedvare i årene fremover. Det handler om å gjøre opp med gamle mønstre og å få til holdningsendringer og kulturendringer. De fleste gjør den samme jobben i dag som de gjorde tidligere. Forventningene til hva de skal gjøre ut av den, er imidlertid annerledes. Vi må forstå hva disse forventningene innebærer, og hvordan vi, hver på vår måte, kan møte dem.

Virksomheten bestod av mange forskjellige kulturer fra ulike enheter og geografiske områder som ikke hadde

vært samkjørt tidligere. Mange trodde også omstillingen var over da vi gikk inn i 2002. Av den grunn har det vært viktig å presisere at omstillingen fremdeles er en realitet og at den vil vedvare.

Forholdene skal legges til rette slik at hver enkelt kjenner til mulighetene og begrensningene for sin stilling og sitt ansvarsområde. Ethvert menneske har flere egenskaper enn dem man opplever ved første øyekast og som står i en stillingsbeskrivelse. Dette kan vi som bedrift dra nytte av når vi blir dem bevisst.

Vi skal gjøre hverandre gode, og oppfordre til engasjement. Tydelige mål, felles oppgaveforståelse og ansvarsfordeling er kritiske suksessfaktorer.

Vi har skapt resultater. Ledergruppen har vokst til et team og har greid å bryte de fysiske og geografiske barrierene i dette enorme distriktet. Staben består av fire personer. I tillegg er det syv markedssjefer fordelt over hele Nord-Norge. Fagområdene plan & prosjekt, drift, renhold og militære rådgivere begynner å fungere horisontalt. Det er kritisk viktig at vi utnytter

faglige ressurser på tvers i organisasjonen. Vi er også meget fornøyd med samarbeidet og arbeidsformene mot øvrige divisjoner og prosjektene i nord. Gjensidig god kommunikasjon betyr mye i dette arbeidet.

Alle de tre markedsdistriktene har sine særtrekk, men har like handlingsplaner, fokusområder og fellesopp-gaver. Avstandene er særegne for oss i nord. Det samme er måten vi er tungt til stede i lokalmiljøene på, noe som innebærer at alt vi gjør får store konsekvenser. Vi bør være bevisst på hvordan vi opptrer for å unngå ufrivillig innblanding i distriktpolitikken. For tiden jobber vi med innkjøpsallianser, hvor nettopp dette er veldig tydelig.

Foto: Mareno Nauste

Foto: Hans Brox

Divisjon Eiendomsutvikling

Eiendomsutvikling har som hovedoppgave å gjennomføre strategisk eiendomsplanlegging. Dessuten er divisjonen engasjert med anskaffelser, byggherretjenester og løpende eiendomsutvikling. Dette skjer i nært samarbeid med Utbyggingsprosjektet og Avhendingsprosjektet.

I 2002 hadde Eiendomsutvikling en prosjektomsetning på 860 millioner kroner fordelt på et relativt stort antall prosjekter. Divisjonens 125 medarbeidere er fordelt på fire distriktskontorer. I tillegg er det opprettet tre fagsentre for områdene planer, investeringer og omsetning. Organisasjonens hovedfokus er, gjennom målrettet innsats for kvalitet i samhandling med Forsvarets militære organisasjon som kunde, å etablere best mulig løsninger for fremtiden.

Etablering av strategiske helhetsplaner for hele landet, profesjonell prosjektgjennomføring og kvalitet på all informasjon er de sentrale arbeidsområder.

Arbeidet har så langt resultert i at flere prosjekter er utsatt eller endret som følge av en helhetlig og strategisk vurdering. I tillegg er 1,3 - 1,5 millioner kvadratmeter identifisert som utrangeringspotensial. Det er et mål at samtlige helhetsplaner skal være akseptert av Forsvaret innen 1. juli 2003.

Divisjonen har som strategiske målsettinger å optimalisere verdien av eiendomsmassen. Dette skal føre til en reduksjon av realkostnad knyttet til husleie og EBA-drift. I dette ligger også oppgaven å identifisere 2,5 millioner kvadratmeter for avhending.

Fra årsskiftet 2002/2003 innføres en mer helhetlig og kunderettet organisering av prosjektproduksjonen. Det vil medføre en forenkling av oppdragene gjennom konsentrering i færre, større og mer effektive enheter. Divisjonen har startet en prosess for å utvikle sine forretningsområder og produkter videre på et konkurransemessig grunnlag.

Omstillingen av Forsvaret stiller store krav til aktiv kommunikasjon og samhandling på alle nivåer i Eiendomsutvikling. Dette for å sikre fokus og fremdrift i kritiske plan- og prosjektprosesser. Eiendomsutvikling har lagt stor vekt på organisasjonsutvikling og teambygging for å sikre felles oppfatning av mål og utfordringer. Kommunikasjonsperspektivet er viktig for divisjonens virksomhet. Målsettingen er å bli dyktigere i aktiv kommunikasjon og jobbing i forkant. Kommunikasjon er et strategisk virkemiddel i divisjonens arbeid med å nå sine mål.

Divisjon Fellestjenester

Divisjon Fellestjenester er Forsvarsbyggs felles, administrative serviceenhet. Tjenesteområdet omfatter personal, dokumentforvaltning, sikkerhet, IKT, kontordrift og bokføring. Fellestjenester ivaretar administrasjon av lønn, remittering, materiellregnskap, samt inn- og utgående fakturering.

Fellestjenester er organisert som en landsdekkende serviceorganisasjon, ledet fra fem distriktskontorer beliggende i Oslo, Hamar, Stavanger, Trondheim og Harstad. Markedsområder og prosjekter lokalisert uten

for fellesdistriktene har sine egne administrative medarbeidere. Målet er å utnytte den samlede ekspertisen i et landsdekkende nettverk på tvers av de organisatoriske og geografiske grenser.

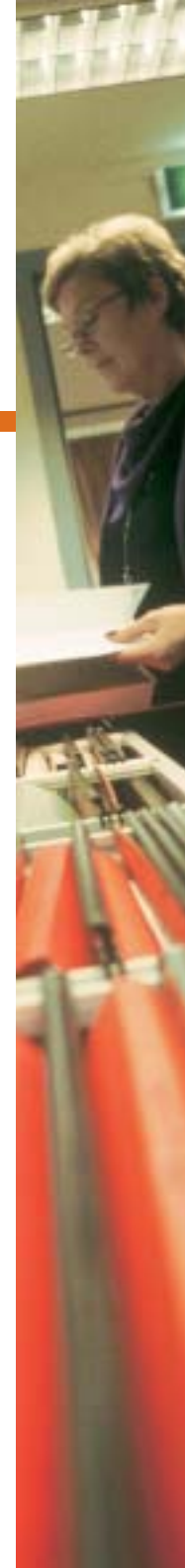
Pr. 31/12-2002 hadde Fellestjenester 89 faste og ni midlertidige medarbeidere, mens markedsområdene hadde 43 medarbeidere i administrative stillinger.

Etableringen av Divisjon Fellestjenester har i 2002 resultert i et av Forsvarsbyggs første, vesentlige bidrag til effektivisering og omstilling. Den samlede administrative stab har gjennom året ligget i underkant av 7 prosent av den totale bemanningen. Dette gir en meget gunstig bemanningsandel sammenlignet med Forsvaret og offentlig virksomhet i sin alminnelighet.

Fellestjenester har fra første dag hatt administrativ effektivisering og serviceforbedring som mål. Etableringen av en egen lønnsadministrasjon i Harstad, med kun fire medarbeidere og on-line innmelding av lønnsinformasjon, er et steg i retning av "beste praksis" innen

administrativ effektivisering. Den nye lønnsadministrasjonen var effektiv allerede fra dag én og lønner 1985 medarbeidere med maksimalt to dagers innmeldingstid for endringer.

I 2002 ble det iverksatt en rekke effektiviseringsprosjekter under mottoet "one and done – ett ledd er nok". Sentrale virkemidler er videreutvikling av teknologirettede løsninger som muliggjør betjening og service i første ledd. Ved årsskiftet 2002/2003 ble det derfor innført et nytt, landsdekkende arkivsystem; DocuLive. Systemet bidrar til en felles arkivfunksjon og papirløs postbehandling. Tilsvarende prosjekter er blant annet iverksatt innen innkjøp i form av elektronisk fakturabehandling og papirløs reiseadministrasjon. Målsettingen er å bidra til 30 prosent bemanningsreduksjon innen administrativ drift ved utgangen av 2005.

Divisjon Rådgivning

Rådgivning representerer en divisjon med stort mangfold i sine tjenester. Dette spenner fra miljø-, juridiske og fagtekniske tjenester innen sivile eiendoms-, bygg- og anleggsområder, til forsvarsspesifikke områder som beskyttelse og sikring, miljø, forskning og utvikling.

Til sammen har Divisjon Rådgivning 100 medarbeidere.

Forsvarsbyggs rådgivningstjenester skiller seg fra andre eiendomsaktører, gjennom en unik kompetanse innen forsvarsspesifikk EBA-virksomhet. Divisjonenes medarbeidere har svært høy kompetanse. Flere har doktorgrad innen sine fagfelt.

Rådgivning har et utstrakt nettverk både nasjonalt og internasjonalt, og har et tett samarbeid med Forsvarets forskningsinstitutt, universiteter og høyskoler.

Divisjonen har kompetansesentre innen beskyttelse og sikring, forskning og

utvikling, juridisk, miljø- og kulturminnevern med hovedkontor i Oslo. I tillegg har divisjonens tre distrikter Nord, Midt/Sydvest og Øst et bredt spekter av ingeniørfaglige tjenester.

Kompetansesenteret Beskyttelse og sikring er spesialister innen bygnings-teknisk beskyttelse, fysisk og elektronisk sikring mm. Innenfor dette tilbys det rådgivningstjenester i alle faser fra konseptstudier til etterkontroller. Kompetansesentret påtar seg også undervisningsoppdrag innen kompetanseområdene ved flere av Forsvarets skoler.

I det siste året har kompetansesenteret blant annet arbeidet med utredningen av Forsvarets Alarm-sentral. Kompetansesenteret har også gjennomført risiko- og sårbarhetsstudier, spesielt innenfor elektronisk sikring. Sikkerhet knyttet til ammunisjonslagring har i 2002 og videre fremover høy prioritet. Det samme gjelder prosjekter innen kommando og kontroll.

Kompetansesenter Forskning og Utvikling (FoU) har hovedansvaret for å planlegge, koordinere, kvalitets-sikre og rapportere Forsvarsbyggs totale FoU-virksomhet. Årlig gjennomfører Forsvarsbygg et forsknings- og utviklingsprogram med hovedfokus på de områdene som er spesielle for Forsvarets eiendommer, bygg og anlegg.

FoU har ledet en rekke forsknings- og utviklingsoppgaver i hele Forsvarsbygg.

I 2002 har det vært fokusert på de områdene som er spesielle for Forsvarets EBA. Særlig er det satsset på ammunisjonslagre og levetids-prosjektering av betongkonstruksjoner, samt internasjonale operasjoner. I 2003 vil utviklingen også rettes mot tradisjonelle bygg- og anleggsfag.

Kompetansesenter Miljø- og kulturminneforvaltning skal ivareta helheten i Forsvarsbyggs arbeid med de mange miljørelaterte utfordringer knyttet til Forsvarets eiendom, bygg- og anlegg. Foruten å ha prosjektlederansvar for konkrete miljøprosjekter, gis det også generell rådgivning innen miljø og det utarbeides retningslinjer, verneplaner og informasjonsmaterieell for forvaltning av verneverdig bygningsmasse. I tillegg holdes det kurs både for forvaltningspersonell og Forsvarets militære organisasjon.

Kompetansesenteret er organisert innen følgende fagområder: bygg og miljø, grunn - og sjøforurensning, kulturminneforvaltning, naturforvaltning og biomangfold samt støy-, vibrasjons- og luftforurensning.

I 2002 deltok kompetansesentret i arbeidet med handlingsplan for miljøvern i Forsvaret. Divisjonen har også vært tungt involvert i Landsverneplanen for Forsvaret.

Juridisk kompetansesenter er rådgivere for hele Forsvarsbygg, og utfører oppdrag for Forsvarsdepartementet og Forsvarets militære organisasjon. Kompetansesentret representerer også Forsvarsbygg i ulike komiteer nedsatt av Norges byggstandardiseringsråd.

Kompetansesentret har ansvar for all rettslig prosess i Forsvarsbygg og bistår Regjeringsadvokaten gjennom partsrepresentasjon. Juridisk kompetansesenter prosederer også enkelte

saker etter fullmakt fra Forsvarsdepartementet og Regjeringsadvokaten. I 2002 opptrådte juridisk kompetansesenter som partsrepresentant eller prosessfullmektig i 17 saker.

Rådgivning i distriktene

Rådgivning besitter et bredt spekter ingeniørfaglige tjenester, og har landsdekkende koordineringsansvar innenfor en del spesifikke områder som ENØK, tilstandsanalyser m.m.

Internasjonalt samarbeid

Rådgivning har et utstrakt nettverk og samarbeid med andre kompetansesentre både nasjonalt og internasjonalt. Internasjonalt skjer samarbeidet med flere europeiske land og med USA. I de senere år har Forsvarsbygg også innledet et samarbeid med myndighetene i Singapore om forskning og utvikling knyttet til beskyttende anlegg og lagre for ammunisjon.

I forbindelse med Forsvarsministerens offisielle besøk til Singapore i januar i år, arrangerte Forsvarsbygg, i samarbeid med Eksportrådet og Defence Science and Technology Agency (DSTA) i Singapore, et seminar med tittelen "Underground Technology in Protection of Critical Infrastructure".

Bakgrunnen for seminaret var Singapores ønske om å ta i bruk undergrunn for å gi sårbar infrastruktur tilstrekkelig beskyttelse og sikkerhet, samt å gjøre bruk av Norges kompetanse og anseelse på dette området. Seminaret dekket hele bredden av militære og sivile områder hvor det vil være aktuelt å benytte undergrunn. I forbindelse med seminaret undertegnet Forsvarsbygg en intensjonsavtale med DSTA vedrørende videre forskning og utvikling knyttet til slik beskyttelse.

Foto: Peder Songedal

Planlegging
og utførelse av
Forsvarets utbygging
frem til 2006

Olaf Dobloug er leder av Forsvarsbygg Utbyggingprosjektet. Prosjektet er etablert i fem geografiske kraftsamlingsområder i Norge, og er i sterk vekst.

I fjor startet prosjektet opp byggearbeider for 1,6 milliarder kroner.

Nye tider, nye løsninger

Dette er et prosjekt for de store og tunge utbyggingssoppgavene. Vi holder på i de områdene hvor endringer skjer raskt: Indre Troms, Bodø og Ørland, Stavanger, Oslo og Romerike samt Østerdalen.

Vi jobber med fem viktige temaer som berører alt vi gjør: Nærhet, helhetsplanlegging, arkitekturrådet, arkitektkonkurranser og det vi kaller "fra prat til handling".

Nærhet

Det handler om å være der det skjer. Ideen er å ha minst mulig stab i Oslo kombinert med effektive prosjektmiljøer på byggstedet. Lokalt forsøker vi å etablere våre kontorer med størst mulig nærhet til den militære brukeren av de anleggene vi skal bygge. Særlig er dette viktig i planleggingsfasen.

Helhetsplanlegging

Det er mange eksempler på bygg som ligger på feil sted, for eksempel kjøkken/messebygg som ligger i utkanten av en leir i stedet for midt i. Helhetsplanlegging handler om å få til bedre løsninger, på å kvalitetssikre aktivitetene i alle ledd, tilrettelegging for bruk, salg og utleie. Mangelen på engasjement er i realiteten den største faren. Det kommer også tydelig frem gjennom det som har skjedd siden vi startet opp. På alle disse prosjektene ble bygninger flyttet og justert.

Arkitekturrådet

Målsettingen er å skape gode prosjekter både for brukerne og omgivelsene. Vi har derfor etablert Arkitekturrådet, ledet av rektor på Arkitekthøyskolen, Karl Otto Ellefsen.

Arkitekturrådet gir råd til dem som skal gjennomføre prosjektene. Denne samarbeidsformen har vært vellykket for alle impliserte parter.

I krigsårene og de første årene etter krigen ble det skapt bygg og anlegg som fungerte godt, blant annet Skjold Leir i indre Troms og Bodin Leir i Bodø. De er helhetlige og kompakte, og det er noe av denne tankegangen vi ønsker å videreføre på en moderne måte i dagens prosjekter.

Arkitektkonkurranser

Flere tenker bedre enn en. Til tross for dårlig tid har vi arrangert seks slike konkurranser. Det er svært positivt, fordi det skaper gode prosesser mellom utbygger og den militære brukeren. Til konkurransen på Rena kom det inn hele 130 forslag. Ved å utfordre tverrfaglig kompetanse i arkitektkonkurranser skapes interessante muligheter og løsninger som tilfredsstillter brukerens behov.

Fra prat til handling

Vi lager mange gode prinsippdokumenter, og det trenger vi, men det er noe med å komme seg ut av startblokk og å skape resultater. Ikke minst er dette viktig innen miljøfaget, hvor vi må ha praktisk handling. Derfor lager vi nå konkrete tiltaksplaner innen de forskjellige fagområdene og i enkeltprosjektene.

Vi er for eksempel opptatt av lavere energiforbruk. Men det viktigste miljøbesparende elementet vi har, er å redusere arealbruken. Da sparer vi naturen ved å bygge mindre. Samtidig sparer vi investeringskostnader og driftskostnader. Å bygge for stort er den største feilen man gjør. Dessuten er fleksibiliteten viktig. Byggene må passe for flere brukere og for endrede bruksområder i fremtiden.

Militær arkitektur har stor variasjon. Den strekker seg fra festninger og spesialbygg som har en klar funksjon til mer alminnelige bygg som skoler, lagere og verksteder. Like etter krigen ble det bygget mange leire og under den kalde krigen etablerte man mange forsvarsanlegg som for eksempel kystfort. I dag bygger vi i hovedsak anlegg for Forsvarets fredsdrift, som følge av overgangen til et nytt, mobilt forsvarskonsept.

Foto: Hans Brox

Forsvarsbygg Utbyggingsprosjektet

Forsvarsbygg Utbyggingsprosjektet har ansvar for de største og mest tidskritiske utbyggingsoppgavene som Forsvaret står overfor i de fem geografiske kraftsamlingsområdene.

Dette er en byggemessig utfordring som er beregnet til ca 2/3 av totalt 11 milliarder kroner over fem år fra 2002 til 2006. Nesten halve jobben dreier seg om rehabilitering, men i overkant av 200 000 kvadratmeter nybygg skal også reises i denne omstillingsperioden.

Vi bygger omstillingen

Utbyggingsprosjektet realiserer omstillingen, og i hovedområdene til det nye Forsvaret synliggjør vi lønnsomheten gjennom en konsentrasjon av virksomheten. Et løft som skal gjøre betingelsene bedre for brukerne.

Disse områdene er Oslo/Romerike, Indre Troms, Stavanger, Bodø/Ørland og Østerdalen.

Målsettingen er å bygge militære etableringer som er tilrettelagt for effektiv drift og god økonomi i Forsvarets fredsdrift og for fleksibilitet ved vekst og nedtrekk.

Dette stiller unike krav til god planlegging. Sammen med Forsvaret samt lokale og sentrale myndigheter fokuserer vi på helhetlig planlegging, noe som i forsvarssammenheng er av stor verdi.

Utbyggingsprosjektet omsatte for 1,2 milliarder i 2002. Det er startet bygging av prosjekter med en samlet kostnad på ca. 1,6 milliarder.

Helhetsplanlegging

Utbyggingsprosjektet er ansvarlig for den overordnede planleggingen i sine hovedområder, i nær dialog med militær bruker og er et banebrytende virke-

middel og helt avgjørende for å sikre den riktige utviklingen av EBA-massen som benyttes av Forsvaret.

Helhetsplanleggingen er en planleggingsmetodikk som bidrar til å finne frem til riktige investeringer som gir høyest mulig merverdi for Forsvaret. Planleggingen skjer i tett samarbeid med de militære brukerne, og inkluderer mulighets- og alternativstudier.

Med hjelp av dette verktøyet har Utbyggingsprosjektet revurdert, flyttet eller endret alle byggeprosjekter som er startet opp i 2002. Resultatet er at praktisk talt alle prosjektene er tilført forbedringer i form av blant annet økt generalitet og fleksibilitet.

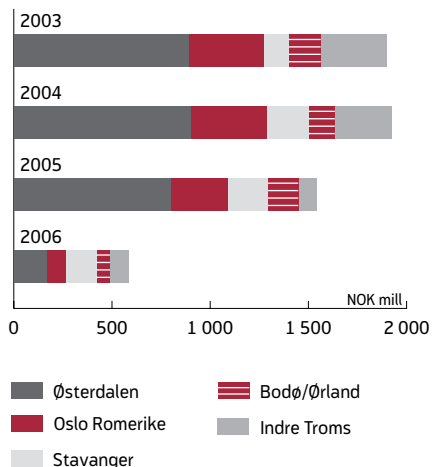
Oslo/Romerike

Oslo-regionen står overfor en ytterligere forsvarsmessig konsentrasjon, blant annet gjennom opprettelsen av Integreert Strategisk Ledelse (ISL): Et integrert Forsvarsdepartement

samt en nyopprettet Forsvarsstab. Omstruktureringene vil bli iverksatt allerede fra 1. august 2003. Endringene kommer på bakgrunn av Stortingets vedtak i juni 2002 om en integrering av den øverste ledelsen av Forsvaret på Akershus innen 2005.

Produksjonsplan i forbindelse med Forsvarets omstilling

Akershus Festning

Helhetsplanen for Akershus festning er en betydelig oppgave for prosjektområdet. Hensikten er å se på en hensiktsmessig utnyttelse og utvikling av Akershus festning etter etableringen av ISL. Her må det tas stilling til hvilke funksjoner som skal være på Akershus og hvilke brukere som skal benytte hvilke bygg.

Romerike

Hovedtyngden av byggeprosjektene i Romerike vil være på Sessvollmoen, men det vil også være byggeaktivitet på Hauer seter. Kontorer, undervisningsbygg og forlegninger vil utgjøre majoriteten av oppføringene. Prosjektene omfatter også mer spesielle bygg, som det nye anlegget for Forsvarets hundeskole.

Totalt investeringer i Oslo og Romerike ligger rundt 1,3 milliarder i tidsrommet 2002 - 2006.

Indre Troms

6. Divisjon er Hærens hovedstyrke i Nord-Norge. Divisjonens behov for konsentrert og effektiv drift ligger til grunn for utbyggingen i indre Troms.

Hovedoppgaver i indre Troms

Utbyggingsprosjektet i indre Troms arbeider blant annet med nytt messebygg og nytt forvaltningsbygg på Setermoen, ferdigstillelse av en ny flyskole på Bardufoss og nytt flerbruksbygg og kulturhus i Heggelia/Bardufoss. Sistnevnte i samarbeid med Målselv kommune. I alle leirene, inkludert Skjold, arbeides det også med bygging av nye boliger, samt rehabilitering av eldre boligmasse.

Utdanningscenter på Setermoen

Helhetsplanen for indre Troms fokuserer på samling og redusert arealbehov. I tilknytning til dette skal et fremtidsrettet utdanningscenter på Setermoen utredes. Senteret skal inneholde undervisningslokaler samt hall for

Foto: Hans Brox

Foto: Forsvarsbygg

lagring og vedlikeholdsopplæring på kjøretøy. Romprogrammet er på godt over 20.000 kvadratmeter. Senteret vil erstatte en rekke uhensiktsmessige bygninger og infrastruktur fra 50-tallet og tidligere. Utviklingen på Setermoen skjer i nært samarbeid med sivile myndigheter.

Lønnsomme etapper

Det ligger lønnsomhetskalkyler til grunn for alle nye bygg og for helhetsplanleggingen som er knyttet til dem. Under gitte forutsetninger vil Forsvaret på Setermoen se en driftsgevinst på flere hundre millioner kroner over 20 år. Ellers er det viktig å finne fram til gode, gjennomførbare etapper. Totalt utgjør lønnsomme prosjekter i indre Troms rundt 850 millioner i perioden 2002 - 2006.

Østerdalen

Hovedtyngden av Hærens virksomhet i Sør-Norge er lokalisert i Østerdal garnison (ØG) som består av Rena

leir, Terningmoen og Regionfelt Østlandet. Østerdal garnison er en viktig brikke i omstillingen av Hæren og Forsvaret. Driften skal effektiviseres ved å kraftsamle virksomheten på færre steder.

Regionfelt Østlandet

I forbindelse med etableringen av Regionfelt Østlandet vil Forsvarsbygg gjennomføre et meget betydelig grunnerverv og jordskifte. Miljøutfordringene er store, men likevel ser den totale forurensningsbelastningen, inklusive støy, nå ut til å være mindre enn det som lå til grunn da Stortinget i 1999 vedtok etableringen.

Anleggsarbeidene ble igangsatt 31. oktober 2002. Feltet skal tas i bruk fra 2005 og ferdigstilles i 2008. Regionfeltet er Utbyggingsprosjektets største enkeltinvestering i omstillingsperioden, med en totalinvestering på rundt 1,9 milliarder kroner.

Byggeprosjekt

I tillegg til Regionfelt Østlandet, skal det bygges boliger, forlegninger, kontorer, undervisningsbygg og verksteder. Østerdal garnison spiller en nøkkelrolle i trening av militært personell for internasjonale oppdrag og mye av byggevirksomheten vurderes i forhold til dette.

Samhandling med det sivile samfunn

Utbyggingsprosjektet Østerdalen fokuserer på bred samhandling med det sivile samfunnet i sin planlegging og bygging. Dette kommer fram blant annet gjennom arkitektkonkurranser hvor fokus har vært boligbygging i Rena sentrum og utviklingen av Terningmoen. Forsvarets satsing i kommunene Åmot og Elverum legger tilrette for et felles løft for å oppnå verdiskaping og oppsving.

Investeringer

I den totale omstillingen av Forsvaret i Østerdalen skal det investeres rundt 3,4 milliarder kroner (inkl. RØ)

i perioden 2002 – 2008. Dette er ca. 1/3 av Utbyggingsprosjektets totale investeringer.

Stavanger

I forkant av omstillingen har Stavanger, som kraftsamlingsområde, kommet lengst i konsentrasjon og samling av Forsvarets drift. Utbyggingsprosjektet ønsker å videreføre dette gjennom sin helhetsplanlegging. Flere prosjekt er direkte knyttet til nært forestående flyttinger, noe som fordrer et skjerpet fokus og ekstremt høyt krav til tempo i produksjonen. I Stavanger-området, som består av Sola, Madla, Jåtta og Vatne, skal blant annet Forsvarets Fellesoperative hovedkvarter (FOHK) på Jåtta bygges ut med nye lokaler.

Ny helikopterbase for enhetshelikopter

På Sola Flystasjon skal en ny helikopterbase for de maritime enhetshelikoptrene bygges. Dette er et av Utbyggingsprosjektets større

prosjekter og en satsing som krever god dialog mellom det sivile samfunn- og Forsvaret lokalt og sentralt.

Samhandling

Stavanger og området rundt har et stort potensiale i forhold til samhandling med det sivile samfunnet. Utfordringene ligger i å utvikle prosjekter som har stor fleksibilitet og generalitet slik at man kan utnytte de langsiktige mulighetene. Utbyggingsprosjektet har også fokusert på samhandling i sin kontakt med leverandørleddet. Den første samhandlingskontrakten i Forsvarsbyggs historie ble forøvrig signert ved relokaliseringen av HV-08 i Vatneleiren. Totale investeringer i Stavangerområdet ligger rundt 800 millioner kroner i perioden 2002 – 2006.

Bodø og Ørland

Utbyggingsprosjektet i Bodø og på Ørland har hovedfokus på Bodø Hovedflystasjon (BHF) og Reitan. For å kvalitetssikre vedtatte løsninger

har helhetsplanleggingen for flystasjonen stått i sentrum sammen med nødvendig støykartlegging og avbøtende tiltak mot støy.

Optimale forhold for den militære bruker
Helhetsplanen foreslår blant annet et nytt verkstedsenter og nytt ledelses- og administrasjonsbygg. Dette skal skape best mulig forhold for de militære brukerne samt gi lavest mulig kostnader på kort og lang sikt. Her inngår ulike løsninger for boliger, forlegninger, verksted og lager samt oppstillingsplasser for Forsvarets F-16 fly.

Avbøtende tiltak i forbindelse med flystøy

Forsvarsbygg arbeider med grunnleggende støykartlegging i Bodø for å kunne starte med tiltak som reduserer flystøyen i Bodø i løpet av 2003. Et av tiltakene som vil gi vesentlig redusert flystøy er forlengelse av rullebanen i Bodø.

Ørland

Utbyggingsprosjektet på Ørland utfører både nasjonale prosjekter og NATO-prosjekter på Ørland hovedflystasjon (ØHF). 90 prosent av omfanget er NATO-prosjekter i forbindelse med Norges bidrag til internasjonale operasjoner.

Totale investeringer i Bodø og på Ørland ligger rundt 700 millioner kroner i perioden 2002 – 2006.

Utvikling og salg av eiendommer, bygg og anlegg som Forsvaret ikke lenger benytter

Sverre Tiltnes leder Skifte Eiendom - et prosjekt i Forsvarsbygg. Prosjektet har et landsdekkende ansvar fordelt på 5 geografiske regioner. I tillegg er interimforvaltningen av Nasjonale Festningsverk organisert i egen resultatenhet.

Formidable utviklingsmuligheter

1. mars 2003 fikk Forsvarsbygg Avhendingsprosjektet det nye navnet Skifte Eiendom – et prosjekt i Forsvarsbygg. Navneendringen har flere symbolske betydninger knyttet til endringsprosesser.

Den kanskje største "opdagelsen" som er gjort, er at gamle, utrangerte forsvarsbygg og -eiendommer representerer en formidabel ressurs.

I 2003 skal ytterligere godt og vel én million kvadratmeter overflødig eiendom identifiseres.

Før prosjektet kom i gang var det mange som fryktet at Forsvarsbygg ville bli sittende med mange problem-eiendommer og at eiendom ville bli liggende brakk i uoverskuelig fremtid. Slik er det ikke blitt, snarere tvert i mot.

Fra problemeiendom til samfunnsressurs

Vår oppgave er å finne kommersielle og kvalitative muligheter i bygg og eiendom som Forsvaret ikke lenger har behov for. Erfaringene så langt viser at det ligger et formidabelt utviklingspotensial i ny utnyttelse av gamle forsvarsanlegg. Det skorter heller ikke på kreativiteten rundt om i landet.

Kreativ utnyttelse

På Hval tankanlegg på Ringerike var det fryktet at store beløp måtte brukes til riving. I stedet ble de to oljetankene kjøpt av en lokal entreprenør med tanke på å innrede dem til kontor og lager. En arkitekt kjøpte en bunker på Ørsta for å bygge den om til hytte. Eksempelene på kreativ utnyttelse er mange. Det viser seg at folk og næringsliv er opptatt av å se muligheter og det er utrolig hva de har fått til.

I Gamlebyen i Fredrikstad er det nå flere folk i aktivitet i den store torgkasernen enn da Forsvaret var der. Dette er ett av mange eksempler på at det i kjølvannet av Forsvarets fraflytting skapes nye arbeidsplasser og ny grobunn for gründervirksomhet.

Med håndtering av mange sentrale eiendommer gir Skifte Eiendom også avgjørende bidrag til byutvikling i Fredrikstad, Oslo, Bergen, Kristiansand S, Trondheim og Bodø.

Lokalt samarbeid

Samarbeid med lokale aktører, foreninger og berørte kommuner er svært viktig. Når vi får til slikt samarbeid, kommer også de økonomiske resultatene som en kombinasjon av profesjonell markedsorientert håndtering og at avhendingsobjekter har gitt bedre salgspriser enn forventet. Det er foretatt effektiv riving og rydding bare der dette har vært nødvendig.

Naturområder

På langt nær alt dreier seg om økonomi. Skifte Eiendom er storleverandør av strandlinjer og friluftsområder. Festningsverk som ikke har militær

aktivitet lenger åpnes for allmennheten og kulturhistoriske verdier blir ivaretatt og videreført.

Vi er kommet svært godt i gang med en liten, profesjonell og entusiastisk prosjektorganisasjon. Fortsatt er det rundt én million kvadratmeter forsvarseiendom som ikke er identifisert. Den store utfordringen i 2003 blir å finne disse kvadratmeterne.

Foto: Roy Urvik

Landets største eiendomssalg

Salget av militær eiendom som Forsvaret ikke lenger har behov for, har en sentral plass i effektiviseringen og moderniseringen av det norske Forsvaret. Målet er å selge ca. 2,5 millioner kvadratmeter bygg og vel 200 000 mål tomteareal (eks skytefelt) innen 2007. Det er forventet at Avhendingsprosjektets salg vil gi en netto overførsel til Forsvaret på minst 1 milliard kroner. Dessuten vil Forsvaret, når alle salgene er gjennomført, årlig spare flere hundre millioner kroner i kostnader til forvaltning, drift og vedlikehold.

Avhending Antall/Areal

Distrikt	Avhendet kvm (BTA)	Brutto salgsinntekt (i tusen kr)	Antall bygg/anlegg
Oslofjorden	44 500	124 000	83
Østlandet	29 500	32 500	142
Sør-og Vestlandet	56 500	36 300	206
Midt-Norge	5 000	37 400	25
Nord-Norge	41 500	57 200	211
Total	177 000	287 400	667

For 2002 omsatte Avhendingsprosjektet eiendommer for ca 291 millioner kroner. Nettoresultatet av virksomheten utgjorde 167 millioner kroner, og ble i sin helhet overført til Forsvarsdepartementet. I 2002 ble det totalt avhendet 177 000 kvadratmeter.

Avhendingsprosjektets oppgave er å bidra til å identifisere bygg og eiendom som kan selges, foreta verdilvurdering, omregulering og utvikling for så å selge til markedspris. Salget kan enten foregå i egen regi eller via eiendomsmeidler.

Avhendingsprosjektet har en svært mangfoldig portefølje av eiendommer i alle prisklasser og størrelser. Alt fra enkeltbygg til større militærleire. Et flertall av eiendommene er i god teknisk stand og flere er helt nye og moderne. Mange av eiendommene ligger usentralt og litt avsides, men noen eiendommer har sentral belig-

genhet i større byer. En rekke tomteområder og bygningskompleks er godt egnet som utviklingsprosjekter. I porteføljen finnes også mange kuriositeter.

Når tidligere militæreieendom selges skapes det nye og spennende muligheter. Det sivile samfunnet får økt tilgjengelighet til tidligere lukkede områder. I pressområder blir bygninger og tomter frigjort. I forsvarsavhengige kommuner legges det til rette for en spennende og variert utnyttelse av areal og bygninger som Forsvaret har benyttet. Festningsverk og deres kulturhistorie blir tilgjengelig for allmennheten.

Åpne budrunder og markedspris

Til grunn for alle salg ligger "Avhendingsinstruksen", som er kjørerregler for salg av statlig eiendom. Avhendingsinstruksen krever at statlig eiendom skal selges under konkurranse og til best mulig pris.

Med noen få unntak er salg til markedspris et absolutt krav. Blant unntakene er forsvarsansattes lovmessige forkjøpsrett til militære boliger som skal selges, og reglene i forbindelse med statlig overtakelse. For å sikre markedets beste pris, sørger Avhendingsprosjektet for at eiendommene bekjentgjøres i markedet gjennom vanlig annonsering og på internett, samt at det gjennomføres åpne budrunder der høyeste bud får tilslaget.

Alle eiendommer som skal selges blir annonsert. I tillegg bruker egne medarbeidere og innleide eiendoms-meglere sine lokalkunnskaper og kontakter mot eiendomsutviklings- og investormiljøene.

Festningsverkene skal ikke selges!
De kulturhistoriske festningsverkene, som Avhendingsprosjektet midlertidig har ansvaret for, skal ikke selges. Festningsverkene skal utvikles til

sivile formål under fortsatt statlig eierskap. Prosjektets oppgave er, gjennom ulike leie- og bruksavtaler, å skape nytt liv som er festningsverkene verdig. Den nye aktiviteten skal ivareta museale og kulturhistoriske interesser og skal ikke komme i konflikt med gjeldende vernebestemmelser. Hvert enkelt anleggs egenart skal videreutvikles til unike og attraktive tilbud. For å ivareta de helt spesielle kultur- og naturhistoriske verdiene som festningsverkene representerer har prosjektet sikret seg spisskompetanse innenfor dette området.

Store utfordringer i 2003

Salg og avhendig av overtallige bygg og eiendommer gjør at Forsvaret kan spare 100-talls millioner kroner i årlige kostnader til forvaltning, drift og vedlikehold. I et nært samarbeid mellom Forsvarsbygg og Forsvaret blir det derfor utviklet helhetsplaner som skal gjøre det lettere å finne fram til

eiendommer, bygg og anlegg som skal utrangeres. Den store utfordringen i 2003 blir å identifisere resten av eiendommene som Forsvaret ikke lenger har bruk for. Hittil er ca halvparten av de 2,5 millioner kvadratmeterne som skal selges og utvikles identifisert. Når eiendommene er identifisert kan salgsprosessen begynne.

Markedsråd

Avhendingsprosjektet har knyttet til seg et bransjeråd sammensatt av kompetente personer fra eiendomsbransjen.

Markedsrådet har gitt verdifulle innspill og synspunkter på prosjektets oppgaver i et markedsperspektiv. Rådet er ikke en del av den formelle linjeorganisasjonen, men kan se prosjektet utenfra og bidra med nyttige og konstruktive tilbakemeldinger.

5 regionale salgsenheter

Avhendingsprosjektets sentrale ledelse er i Oslo. Spydspissen mot markedet er våre fem regionale salgsenheter, hver ansvarlig for salget i sin region. Prosjektet har en egen enhet for nasjonale festningsverk, og i tillegg en prosjektleder for skyte- og øvingsfelt.

Regionale ansvarsområder og regional ledelse:

- Nord-Norge, Harstad
- Midt-Norge, Trondheim
- Sør- og Vestlandet, Stavanger
- Oslofjorden, Oslo
- Østlandet, Hamar
- Nasjonale festningsverk, Oslo

Nord-Norge

Det er et marked for det meste
Påstanden om at det meste lar seg selge har vist seg å stemme. Fire "tyskerbunkere", med kalkulererte rivekostnader på 2,5 millioner kroner,

Foto: Kirsten Helgeland

ble solgt for kr 900.000 i Narvik. I 2002 ble det solgt 94 boliger i Nord-Norge. Interessen har vært stor både hos medarbeiderne i Forsvaret og blant sivile. Regionens store utfordring er salg og etablering av hensiktsmessig etterbruk av de store kystfortene der Forsvaret har hatt betydelige investeringer.

Midt-Norge

Politisk dragkamp

Den militære nedbyggingen er spesielt stor i Midt-Norge og det har oppstått politisk dragkamp som til dels vanskeliggjør framdriften i avhendingsarbeidet. Den politiske prosessen, med tolkninger av avhendingsinstruksen, har ført til at det ikke har vært mulig å komme i forhandlingsmodus med de tre mest sentrale kommunene i 2002. Salg og utvikling av Steinkjersannan, i Steinkjer sentrum, er blant prosjektene som har blitt forsinket.

Sør- og Vestlandet

Kartlegger muligheter

De to viktigste sakene i 2002 var salget av Evjemoen og Lista flystasjon. Her ble til sammen 100 000 kvadratmeter solgt. Den store utfordringen i 2003 blir å utarbeide mulighetsstudier for Forsvarets eiendommer som skal selges i Kristiansand kommune. Studiene foregår i regi av et samarbeidsutvalg som er etablert med kommunen. Kristiansand kommune vil, i henhold til et mandat som er gitt av

Forsvarsdepartementet, få mulighet til å kjøpe alle eiendommene i en samlet pakke til markedspris.

Oslofjorden

Større verdier enn antatt

Flere av de identifiserte eiendommene i dette området har underliggende verdier som krever utvikling for å oppnå salgsinntekter utover det som kan oppnås ved å selge eiendommene som de er i dag. Eiendomsutvikling ved regulering, tomtearronding, utleie før salg og samarbeid blir stadig viktigere. Ved utgangen av 2002 har Oslofjorden 109 saker til behandling. Fokusererte prosjekter i 2003 vil være Huseby-området og Skar leir i Oslo, Monsrud leiområder i Ski, Oscarsborgs landsider i Frogn og Hurum, Byens marker i Fredrikstad, sivilisering av Østre Bolærne kystfort i Nøtterøy og Torp flyplass i Sandefjord / Stokke.

Østlandet

Historiens raskeste fengselsetablering

Den spesielle utfordringen for region Østlandet i 2002 var 8 militærleire som skulle selges. Utredningen av hva som er fornuftig bruk og utvikling av et leiområde er et omfattende arbeid. Erfaringene med samarbeidsavtaler med berørte kommuner er svært gode. Avtaler er gjort med Ringerike, Hole, Jevnaker, Ål og Våler. Åpenhet og samarbeid om å finne nye aktører og brukere gir gode resultater. Torpomoen leir i Ål er solgt og det ble gjort avtale med Justisdepartementet om å omgjøre Vardåsen leir i Kongs-

vinger til fengsel. Dette er trolig norgeshistoriens raskeste fengsels-etablering: Departementet fikk tiltrede 1. august 2002 og fengselet var i operativ drift allerede 19. september. I tillegg er det gjennomført mange, mindre salg, blant annet av boliger.

Nasjonale Festningsverk

Nye attraksjoner for allmennheten

En av de største utfordringene blir å finne etterbruk for idylliske og kulturhistorisk viktige Oscarsborg festning i Drøbaksundet.

En viktig sak i 2002 var Justisdepartementets overtakelse av Fredriksvern verft i Stavern til øvingscenter.

I Gamlebyen i Fredrikstad er det inngått 30 kortidsleieavtaler og i den store Torgkasernen i Gamlebyen er 15 forskjellige bedrifter i gang med virksomhet. Kasernen huser nå flere mennesker enn da Forsvaret var der.

Bergenhus rommer Bergens best bevarte hemmelighet - Koengen. Bergenhus og Sverresborg danner fantastiske rammer for et unikt utviklingsområde. Så unikt at Elton John har valgt å legge sin konsert 1. juli 2003 til Koengen. Sammen med Bergen by skal Bergenhus Festning utvikles for en etterbruk som forsterker landemerket, gjør aktiv bruk av anleggets muligheter og gir rom for en unik kulturformidling med basis i denne nasjonalskatten.

Hjerkinns – tilbakeføring av Hjerkinns skytefelt til sivile formål

Bruken av Hjerkinns som skytefelt avvikles etter hvert som Regionfelt Østlandet blir ferdigstilt for operativ bruk. Arbeidet med rydding av ammunisjonsrester og fjerning av inngrep på Hjerkinns er anslått å ta inntil 25 år.

De grunnleggende utredningene i prosjektet ble avsluttet i 2002. I alt 9 natur- og samfunnsfaglige temaer er

belyst av uavhengige utredningsinstanser. Fagrapportene vil nå bli brukt som grunnlag for arbeidene med verneplan og kommunedelplan for skytefeltet. Disse planene, som vil bli lagt ut på høring i løpet av første halvår 2003, vil gi nødvendige føringer for Forsvarets gjennomføringsplan. Forsvarsbygg arbeider ut fra at gjennomføringsplan og kostnadstall for prosjektet skal fremmes for Stortinget våren 2004.

Ved nedleggelse av den militære skyte- og øvingsaktiviteten og fjerning av Forsvarets anlegg og installasjoner, åpnes nye muligheter for helhetlig forvaltning av verdiene på fjellplatået. Utredningene bekrefter at Forsvarets opprydningsarbeid kan gi betydelige gevinster for natur og friluftinteresser.

Nedleggelsen av skytefeltet på Hjerkinns kan bli et pilotprosjekt, i så vel nasjonal som internasjonal målestokk, når det gjelder tilbakeføring av skytefelt til sivile formål.

Nytt navn i 2003

Skifte Eiendom

I mars 2003 endret Avhendingsprosjektet navn til Skifte Eiendom – et prosjekt i Forsvarsbygg. Navndringen vil markere prosjektet som en profesjonell og forretningsorientert aktør i eiendomsmarkedet de kommende årene. Navnet "Skifte" er ikke tilfeldig valgt. Det er et gammelt norsk ord som har tre viktige betydninger:

- Ca 3 000 eiendommer skifter eier
- Ca. 2,5 millioner kvadratmeter skifter bruk
- Eiendomsporteføljen skal gjennom et hamskifte fra militær til sivil bruk

Foredling av verdier

Langsiktig verdiskapning

Fornuftig og samfunnsnyttig etterbruk er viktig når det skal finnes nye eiere og nye bruksområder for eiendommene Forsvaret ikke lenger har bruk for. Dårlige bygg skal saneres

etter strenge miljøkrav. For all annen utrangert eiendom er målet at det skal bo mennesker i boligene og skapes arbeidsplasser i eiendommene som egner seg til næringsformål. Utmarksareal skal gjøres tilgjengelig for allmennheten og kulturhistoriske verdier videreføres.

Men det å foredle bygg og eiendom betyr også at Forsvaret skal oppnå en best mulig salgspris og at overflødig eiendom må selges raskest mulig til markedsoptimale priser. Samspill med næringslivet og lokale krefter står derfor sentralt når Forsvaret skal foredle verdiene i de mange, utrangerte eiendommene. Sluttresultatet av arbeidet til Skifte Eiendom, når prosessen med salg er over, vil være et verdifullt, økonomisk bidrag til Forsvarets omstilling og et grunnlag for god gjenbruk av Forsvarets eiendommer.

Vårt mål er å få det beste ut av våre medarbeidere.

Gjennom Humankapitalprogrammet legger vi forholdene til rette for målrettet kompetanseutvikling.

Våre medarbeidere

Det har vært store utfordringer for medarbeiderne i Forsvarsbyggs første driftsår. En ny organisasjon er etablert og endrede arbeidsformer er iverksatt. Til tross for en omfattende omstilling, har våre medarbeidere lyktes i å møte kunden på en profesjonell måte. Forsvarsbygg har samtidig arbeidet med en helhetlig plan for den enkelte medarbeiders videre utvikling gjennom prosjektaktivitetene i Humankapitalprogrammet.

Medarbeidere med fokus på kundens forventninger er bedriftens fremste konkurransefortrinn.

Gjennom innføringen av Humankapitalprogrammet skal Forsvarsbygg ivareta og utvikle medarbeidernes kompetanse. I første omgang har vi valgt ut åtte fokusområder i dette arbeidet.

Humankapitalprogrammet

Kartlegging av humankapitalen

For å utvikle de menneskelige ressursene er det viktig at vi har oversikt over den kompetansen våre medarbeidere har. Dette kartlegges i en kompetansedatabase. Informasjonen herfra skal danne grunnlag for årlige medarbeidersamtaler og siden skal databasen også oppdateres på bakgrunn av disse. I løpet av 2003 er målet å ha etablert en fullverdig oversikt over eksisterende kompetanse og utviklingsbehov.

Utviklingsaktiviteter for medarbeidere, ledere og team

En viktig oppgave under omstillingen er å gjennomføre aktiviteter som bedrer den enkeltes forutsetninger for å mestre virksomhetens utfordringer og mål. Forsvarsbygg satset i 2002 sterkt på team- og lederutviklingskurs. Dette tilbudet vil bli videreført i 2003.

Fagopplæring

Vår brede virksomhet og kompetanse gjør det særlig nødvendig med god oversikt over interne og eksterne fagopplæringstilbud. Målet er å utvikle tilbud innen alle de kompetanseområder Forsvarsbygg er avhengig av for å utføre sine kjernevirksomheter.

Evaluerings

Både medarbeidernes tilfredshet i jobbsituasjonen og ledernes prestasjoner skal evalueres. I mars-april 2003 gjennomføres en undersøkelse med fokus på medarbeidernes tilfredshet. I denne inngår også en vurdering av ledernes innvirkning på medarbeidernes trivsel. Undersøkelsen vil gi oss et godt utgangspunkt for å utarbeide målrettede og forpliktende tiltak med fokus på godt arbeidsmiljø som en plattform for topp prestasjoner.

Personalpolitikk

Høsten 2002 startet arbeidet med å revidere Forsvarsbyggs personalpolitikk. Fra 2003 vil ledelsen og de tillitsvalgte ha utarbeidet et felles dokument som skal danne grunnlaget for det praktiske arbeidet med å utvikle organisasjonen. Forsvarsbyggs personalpolitikk skal fremstå som et tilgjengelig og entydig rammeverk til nytte for alle medarbeidere.

Medarbeiderfordeler

Det er jobbet med å kartlegge hvilke fordeler medarbeiderne i Forsvarsbygg tidligere har hatt ved sine respektive enheter. Avvikene som er registrert, skyldes ulik organisasjonstilhørighet og praksis før etableringen av Forsvarsbygg. Etableringen av et felles, harmonisert tilbud er derfor et viktig element i personalpolitikken. Målet er et likeverdigt tilbud til alle Forsvarsbyggs medarbeidere, men med individuelle valgmuligheter.

Videreutdanning

Bedriften ønsker å legge forholdene til rette for at den enkelte kan ta etterutdanning tilpasset bedriftens behov. Retningslinjer for dette er under utarbeidelse.

Kunnskapsdeling – intranett

Forsvarsbyggs intranett skal bidra til effektiv informasjons- og kunnskapsdeling i virksomheten. På lengre sikt skal intranettet utvikles til å være en arbeidsplattform for alle felles systemer og oppgaver. Nytt intranett vil bli lansert tidlig i 2003, og utviklet videre gjennom året.

Personalstatistikk

Antall ansatte/årsverk i Forsvarsbygg

Avdeling	Ansatte pr 01/01-02	Årsverk pr 01/01-02	Ansatte pr 01/01-03	Årsverk pr 01/01-03
Øverste ledelse og stab	5	5	14	14
Eiendomsforvaltning	2 006	1 815	1 827	1 652
Utbyggingsprosjektet	35	33	92	88
Avhendingsprosjektet	5	4	52	49
Forsvarsbygg totalt	2 051	1 857	1 985	1 803

Sykefravær i Forsvarsbygg

Forsvarsbygg totalt	Totalt i 2002
Korttidsfravær (1-3 dager)	0,8%
Fravær (4-16 dager)	1,6%
Langtidsfravær (over 16 dager)	6,0%
Fravær i prosent	8,3%

Langtidsfraværet (over 16 dager) skyldes en høy gjennomsnittsalder (47 år) og en stor andel innen yrkesgrupper som er spesielt utsatt for belastningsskader, eksempelvis renholdere (722) og håndverkere (571). Det er et mål i 2003 å avdekke årsaker og se på mulige tiltak for å redusere fraværet og kostnadene som er forbundet med dette.

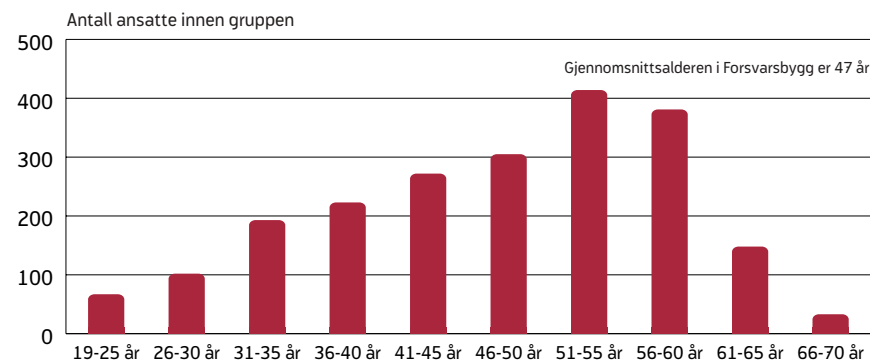
Arbeidsskader

Antall arbeidsskader har vært minimalt. Det er i 2002 registrert ett tilfelle av yrkesskade.

Turnover

Turnover for Forsvarsbygg har vært 3,3 %.

Aldersfordeling i Forsvarsbygg

Kjønnsfordeling innen yrkeskategorier

Gruppe	Antall	Herav menn	Herav kvinner
Renhold	722	24	698
Drift og vedlikehold	571	559	12
Eiendomsadministrasjon	172	115	57
Prosjekter/Rådgivning	432	308	124
Administrative tjenester	88	48	40
Totalt antall	1 985	1 054	931
Prosent	100	53,1	46,9
Herav ledere	100	85,8	14,2

Foto: Jan Indrethus

Forsvarsbygg prioriterer helse, miljø og sikkerhet (HMS) i sitt arbeid.

Målet er trygge og trivelige omgivelser både for Forsvarets- og våre egne medarbeidere.

Helse, miljø og sikkerhet

Arbeidsmiljø i Forsvarsbygg

2002 har vært et oppstartår for Forsvarsbygg, hvor fokus har vært på utvikling og implementering av nytt HMS-system, etablering av sentralt og distriktsvise arbeidsmiljøutvalg. Fra mars/april 2003 vil det bli gjennomført medarbeiderundersøkelser som vil danne grunnlag for en handlingsplan for arbeidsmiljøet.

Innemiljø- og inneklimamålinger

Innemiljøet har stor betydning for helse, trivsel og yteevne. Som arbeidsgiver skal vi sørge for et tilfredsstillende inneklima for alle. Forsvarsbygg gjennomfører inneklimamålinger og kontrollmålinger for å etterprøve effekten av valgte løsninger.

Integrert HMS/Miljøstyring i prosjektering og rådgivning

I samarbeid med Økobygg har vi utviklet et operativt verktøy for

å gjøre miljøeffektive valg innen prosjektering og rådgivning. Verktøyet vil bli implementert våren 2003.

Økobygg

Forsvarsbygg har, i samarbeid med Økobygg, prosjektansvar for utviklingen av en ny FDVU-miljøveileder (tidligere Grip). Arbeidet med utvikling og implementering vil ta 2-3 år. Videre deltar Forsvarsbygg i Økobygg-prosjektet for miljøklassifisering av bygg, og vil utdanne en rekke ingeniører til å håndtere dette verktøyet. Virksomheten vil også iverksette et program for klassifisering av Forsvarets bygningsmasse.

Arkitektur

Forsvarsbygg har et helhetlig ansvar for sine bygg og anlegg. Vi stiller krav til økonomi, ressursbruk, fleksibilitet og funksjonalitet, og legger vekt på god arkitektonisk kvalitet og byggeskikk. Gode og hensiktsmessige prosesser skal ivareta dette.

Arkitekturrådet er et rådgivende organ etablert for å bistå Forsvarsbygg. Intensjonen med rådet er helhetlig kvalitetssikring av utbyggingsprosjekter i alle faser. Arkitekturrådet har i 2002 særlig bistått Utbyggingsprosjektet.

Arkitektkonkurransene fremmer kvalitet i vårt arbeid. De belyser ulike alternative løsninger i prosjektene,

«Det er gledelig at Forsvaret tar sitt ansvar som statlig byggherre på alvor. Både Forsvarets byggeskikkpris, opprettelsen av Forsvarsbyggs arkitekturråd og gjennomføringen av en rekke prosjektkonkurranser de senere årene representerer viktige bidrag i arbeidet med å stimulere til forbilledlig byggevirksomhet både innenfor forsvaret og også ellers generelt»

Uttalt av NAL, under utdelingen av Forsvarets byggeskikkpris 2002 på Porsangmoen.

og gir et godt utgangspunkt for videre planlegging. I løpet av 2002 utlyste Forsvarsbygg seks arkitektkonkurranser i forbindelse med prosjekter i områdene Setermoen, Bodø, Sola, Rena, Terningmoen og Linderud. Konkurransene arrangeres i samarbeid med Norske arkitekters landsforbund (NAL).

Forsvarets byggeskikkpris

Forsvarets byggeskikkpris deles ut for å fremme og premiere god byggeskikk i Forsvaret. Prisen tildeles bygg og anlegg som ut fra en helhetlig vurdering av funksjonalitet, nøktern ressursbruk, arkitektoniske, miljømessige og kulturmessige forhold kan stå som et forbilde for fremtidig byggevirksomhet i Forsvaret.

I 2002 ble prisen tildelt Messebygg Garnisonen i Porsanger. Utførende arkitekt var Borealis Arkitekter AS.

Alle illustrasjonene viser ISL-bygget, Integrrert Strategisk Ledelse. Forsvarets nye ledelsesbygg på Akershus. Byggestart høsten 2003.

© Jarmund/Vignæs Arkitekter AS og ØKAW Arkitekter AS, Thore Svingen

Hver enkelt har et miljøansvar

Seksjonssjef Janne Wilberg leder kompetansesenteret Miljø- og kulturminnevern (MIKU) i Forsvarsbygg, som har ansvar for forvaltning av kulturminner, natur og miljø. Forurensning i grunn, sjø, luft og støyforurensning utgjør de viktigste utfordringene.

Miljøvern favner et bredt spekter, fra ikke å sløse med papir til å rydde opp etter gamle "miljøsynder".

En av hovedoppgavene har vært å få på plass en samlet miljøpolitikk tuftet på Forsvarsdepartementets nye og tiltaksrettede Handlingsplan for miljøvern. Denne utgjør grunnlaget for sektoransvaret for miljøfeltet i Forsvaret.

Hva er målsettingen for Forsvarsbyggs miljøpolitikk?

Forsvarsbygg skal være en miljøbedrift med godt omdømme, der hensynet til miljø tas på alvor av medarbeidere på alle nivåer. Miljøarbeidet skal bidra til økt kvalitet, mer effektive løsninger samt

overholdelse av lover og regler. Kompetansesenteret skal utføre, og være rådgivere for alle bedriftens virksomhetsområder.

Bli ikke dette ressurskrevende?

Totalt sett bidrar vi til verdiskapningen i Forsvarsbygg. Vi søker de langsiktige perspektiver. At noe koster penger i dag, kan bidra til at vi sparer store summer i morgen. Vi skal forebygge at miljø- og bygningsvern reduseres til brannslukking og nødhjelp, som er langt mer kostbart over tid enn god planlegging på forhånd. De anlegg som vi bygger i dag, skal vi også selv drifte, utvikle eller avhende i fremtiden. Et anleggs samlede "livssyklus" blir derfor et hovedanliggende.

Dermed blir helhetstenkning et nøkkelbegrep?

Vi legger opp til en bredere og bedre miljøtankegang – både når vi bygger nytt, river, endrer eller selger. Omstillingene i Forsvaret gjør at vi i større grad åpner områder for allmennheten. Utfordringen blir å ta vare på biomangfoldet, som har et svakere lovvern enn bygninger og anlegg. Her er vi avhengig av en god dialog med kommunene, som forvalter det viktigste lovverket for bevaring av sjeldne planter og vekster.

På verdensbasis trues det biologiske mangfold av arealbruk og av fare for spredning av fremmede arter. Det siste blir eksempelvis aktuelt når personell fra andre steder i verden kommer for å trene i norsk natur, for de kan ha med seg sporer og frø uten å være klar over det. Ingen andre norske bedrifter har tilsvarende problemstillinger – og iallfall ikke i like stor skala.

*Hensynet til miljø skal tas
på alvor av alle medarbeidere
på alle nivåer*

Seksjonssjef Miljø- og kulturminnevern, Janne Wilberg

Utfordringene står i kø?

Skyte- og øvingsfeltene representerer en hovedutfordring i de kommende år for hele miljøsektoren, fra kulturminner til støy. Fagkontoret for grunn- og sjøforurensning har hovedfokus på dette, og foretar kartlegging og overvåking. Vi ser et behov for økt satsning på forskning. Særlig gjelder dette de langsiktige virkninger av Forsvarets virksomhet. Når det gjelder støy, vil det komme konsesjonskrav til eldre skyte- og øvingsfelter. Til sammen vil dette kreve betydelige ressurser, og nødvendigvis ta tid. Regelverket på miljøsidan blir generelt sett strengere.

Vil dette prege organiseringen?

Forsvarsbygg står allerede foran store organisatoriske utfordringer på miljøsidan. Hele statlig sektor skal ha innført miljøledelse innen 2005. De nye systemene for HMS/Internkontroll og kvalitet innebærer at virksomheten kan etterprøves både når det gjelder mål, handlingsplaner og resultater på miljøsidan.

Foto: Kirsten Helgeland

Foto: Forsvarsbygg

Det pågår en rekke aktiviteter knyttet til miljø- og kulturminnevern i Forsvarsbygg. Dette er en del av det daglige arbeidet, og støttes av faglig kompetanse og oppfølging fra Kompetansesenter Miljø- og Kulturminnevern (MIKU).

I noen tilfeller er aktiviteter organisert som konkrete prosjekter, ofte initiert og gjennomført av MIKU.

Miljørapport

I forbindelse med innføring av miljøledelse etter prinsippene i ISO 14001, vil det også bli etablert systemer for rapportering av miljøinformasjon i forhold til målsettinger og aktiviteter. Dette vil danne grunnlag for en mer samlet og helhetlig rapportering av miljøprestasjoner for Forsvarsbyggs aktiviteter.

Naturforvaltning - biologisk mangfold og friluftsliv

Fagkontor Naturforvaltning arbeider med å ivareta biologisk mangfold, skogforvaltning og friluftsliv på Forsvarets områder. Fagkontoret leder arbeidet med oppfølgingen av Forsvarets sektorhandlingsplan for biologisk mangfold. Kartlegging av biologisk mangfold står sentralt i dette prosjektet, og utføres etter en nasjonal metodikk utviklet av Direktoratet for naturforvaltning (DN). Ved utgangen av 2002 var det igangsatt kartlegging ved ca. 70 prosent av Forsvarets skyte- og øvingsfelt på land.

Gjennom denne kartleggingen utarbeides forvaltningsråd som skal sikre at Forsvaret tar nødvendig hensyn til det biologiske mangfold. Dette gjelder både ved militære øvingsaktiviteter, utvikling og drift av eiendommer, bygg og anlegg (EBA), og for skogsdrift på Forsvarets grunn. I 2002 utarbeidet fagkontoret miljøvedlegget i den nye skogforvaltningsavtalen med Statskog SF.

For å kunne følge den videre utviklingen og tilstanden til biologisk mangfold i Forsvarets områder, er et eget oppsynssystem under utvikling. Dette systemet igangsettes ved alle kartlagte områder våren 2004.

Fagkontoret leder også prosjektet Langtidsvirkninger på naturmiljøet av Forsvarets virksomhet i Troms. Overordnet målsetting for prosjektet er å dokumentere i hvilken grad Forsvarets øvingsvirksomhet i Troms har gitt langtidsvirkninger som påvirker

naturmiljøet i forhold til terrengslitasje og biologisk mangfold. Prosjektet avsluttes i løpet av 2003.

Luft- og støyforurensning

Fagkontor Luft- og støyforurensning skal kartlegge Forsvarets vesentligste støykilder innen utgangen av 2004. Dette oppdraget følger av Forsvarets miljøhandlingsplan 2002, hvor det også er satt et nasjonalt mål om at støyplagen skal reduseres med 25 prosent innen 2010 i forhold til 1999. Militære flyplasser og skyte- og øvingsfelt utgjør Forsvarsbyggs hovedsatsningsområder for tiltak rettet mot støyreduksjon.

Ved Bodø flystasjon og Værnes er kartleggingsfasen ferdig og tiltaksutredning i full gang. På Flesland og Torp er tiltaksutredningen overtatt av brukerne, henholdsvis Avinor og Sandefjord Lufthavn. Ved Rygge og Kjeller skal ny kartlegging foretas etter avklaring om fremtidig bruk.

Når det gjelder øvrige militære flyplasser er støykartlegging gjennomført og tiltakskartlegging igangsettes i 2003.

Forsvarsbygg har siden 2001 samarbeidet med Forsvarets Bygningstjeneste Danmark og SINTEF om utviklingen av støyberegningssystemet MILSTØY. Programmet brukes i stor utstrekning sammen med digitalt kartverk for planlegging og dokumentasjon av Forsvarets støykilder. Det er en målsetting at verktøyet skal kunne nyttes på alt digitalisert kartmateriale. Utviklingsarbeidet blir videreført også i 2003.

Fagkontoret har vært tungt inne i arbeidet med konsesjonssøknader, kartleggings- og dokumentasjonsarbeidet i forbindelse med Regionfelt Østlandet og det nye skytebaneanlegg på Frigård i Nord-Trøndelag. Setermoen, Leksdal og Terningmoen er andre store skyte- og øvingsfelt som skal støytredes.

Grunn- og sjøforurensning

Fagkontoret har i 2002 arbeidet med kartlegging, undersøkelser og opprydding av Forsvarets forurensede lokalteter. Vi har gjennomført mer enn 100 oppryddingsprosjekter, og har vært en pådriver for å få utviklet kostnads-effektiv oppryddingsteknologi.

Vi fortsetter arbeidet med undersøkelser av forurensede sjøsedimenter, samt undersøkelser og tiltak knyttet til forurenset grunn. Det skal utarbeides og iverksettes en tiltaksplan for opprydding av tungmetallforurensning fra skytebaner og -felt. En av metodene testes nå i felt ved Steinsjøen og Bardufoss.

I løpet av 2003 skal det foretas kartlegging av kilder og kvantifiseres utslipp av næringssalter som fosfor og nitrogen på egne områder. Urea brukes i dag til avisning av rullebaner og luftfartøy. Da dette stoffet kan føre til overgjødning vurderes alternative avisningsmetoder.

Jan Mayen

I januar 1992 ble det funnet PCB i avfallsfyllingen på lavaøya i vest. Dette hadde forbindelse med oppgradering av Loran C-stasjonen på 70-tallet og en uviss mengde kondensatorolje og transformatorolje som da ble tømt direkte i fyllinga. Oljen inneholdt polyklorerte bifenyl (PCB), som er kreftfremkallende og kan gi forplantningsproblemer.

I løpet av sommeren 2002 ble fyllingen forseglet, og risikoen for PCB-eksponering til omgivelsene skal dermed være minimal.

Haakonsvern

Oppryddingen ved Haakonsvern orlogstasjon ble fullført høsten 2002. På land er forurenset jord kjørt bort eller renses på stedet. I sjøen er forurenset sediment fjernet og pumpet inn i to basseng. Målsettingen med oppryddingen i sjøen er oppnådd med god margin. I fem til ti år framover vil

Foto: Forsvarsbygg

det bli gjennomført overvåkning av fisk og skalldyr, for å få vite når det er forsvarlig å spise sjømat fra området igjen. Samlet vil dette arbeidet koste ca. 170 millioner kroner.

Avhending av eiendommer

Miljøhensyn skal også vektlegges ved avhending av grunneiendommer og bygningsmasse. Kartlegging og vurderinger omkring opprydding av forurenset grunn har vært en sentral arbeidsoppgave i 2002. Slike undersøkelser er blant annet gjennomført ved Skar leir ved Oslo, og på Ringerike der leirene Helgelandsmoen, Hvalsmoen og Eggemoen skal avhendes.

Marvika marinebase har vært i drift i nærmere 100 år, men er nå nedlagt og skal avhendes. Marvikaområdet er betydelig forurenset, og det arbeides med planer for å rydde opp i disse sedimentene. Forsvarsbygg ønsker å samordne disse tiltakene med oppryddingsarbeidet i resten av Kristiansandsfjorden.

Bygg og miljø

Det overordnede HMS/Internkontrollsystemet vil fortløpende tilpasses og implementeres i virksomheten. Hensikten med systemet er å bidra til at HMS-ansvaret utøves systematisk og kostnadseffektivt og at viktige HMS-forhold ikke blir glemt.

Forsvarsbygg har de siste årene deltatt i et Økobyggprosjekt som har utviklet et operativt verktøy for å gjøre miljøeffektive valg i prosjektering og rådgivning. Verktøyet vil nå bli implementert. Forsvarsbygg deltar også i et annet Økobyggprosjekt for miljøklassifisering av bygg, med sikte på klassifisering av de eiendommene Forsvarsbygg leier ut.

Mikroorganismer i ventilasjonsanlegg

Det er foretatt undersøkelser av et utvalg kontorbygg og fjellanlegg i Forsvaret for å kartlegge eventuell unormal tilvekst av mikroorganismer

i filter i ventilasjonsanlegg. Slik vekst kan spre soppsporer og mykotoksiner i hele bygningen, med konsekvenser for helse og trivsel av delvis ukjent omfang. En rapport vil foreligge primo 2003.

Det er blitt installert et UVC-anlegg i et ventilasjonsaggregat på Huseby leir for å se hvilken effekt dette kan ha på tilveksten av mikroorganismer og om dette kan være et tiltak for bedre innemiljøet. En rapport vil også her foreligge tidlig i 2003.

Kartlegging av gulvbelegg og vedlikeholdssystemer

Med bakgrunn i praktiske, økonomiske og helsemessige problemer forbundet med gulvbelegg og vedlikeholdssystemer, prøver Forsvarsbygg å finne de ideelle gulv og systemer for Forsvaret. Dette med tanke på Forsvarets bruk, beliggenhet (innland, kystområder), økonomi, praktiske forhold (vedlikehold,

renhold etc) og godt innemiljø. I denne forbindelse har Forsvarsbygg fått utarbeidet en rapport som omhandler vedlikeholdssystemer til bruk for linoleumsgulvbelegg i Forsvaret.

Erfaringsbank for materialvalg

Forsvarsbygg vil i 2003 starte opp prosjektet "Materialbank for Forsvarsbygg". Det skal i dette prosjektet skaffes en oversikt over helse- og miljøvennlige byggematerialer til bruk for Forsvarsbygg. Erfaringsbanken skal være en hjelp for prosjektledere ved for nybygg, renovering og avhending.

I tråd med ISO14021 skal materialbanken inneholde livssyklusanalyser for alle typer materialer.

Stoffkartotek

Det vil i løpet av mars 2003 bli satt i gang planlegging av et felles stoffkartotek (database) for hele

Forsvarsbygg. I tillegg til at dette er et lovkrav, vil et slikt sentralt stoffkartotek gi oss bedre kontroll på hvilke stoffer og kjemikalier som er i bruk.

Målsettingen er å samle inn informasjon om de kjemiske stoffer og produkter som håndteres av de forskjellige enhetene i Forsvarsbygg. Dernext er det en målsetting å formidle informasjonen på en effektiv måte. Slik vil vi bidra til at alle enheter i Forsvarsbygg får et godt grunnlag for vurdering av kjemisk risiko for sine arbeidstakere. Målet er å kunne ta stoffkartotek-databasen i bruk i løpet av høsten 2003.

Avfall

Forsvarsbygg har bidratt i utarbeidelse av håndbok for håndtering av avfall under militære øvelser. Det er videre utviklet et direktiv for bygge- og riveavfall som ble implementert i 2002. I 2003 vil vi fokusere på

tilrettelegging for miljøriktig avfallshåndtering innenfor alle Forsvarets etablissementer.

Kulturminner og kulturmiljøer

Fagkontoret har som en av sine oppgaver å sørge for at lover, forskrifter og retningslinjer innen fagfeltet er kjent i alle deler av Forsvaret. Arbeidet innen dette feltet vil bli intensivert fremover, både gjennom kurs, oppdaterte retningslinjer, anvisninger og direkte bistand.

Det er et mål å bringe verneverdige bygninger og anlegg opp på et normalt vedlikeholdsnivå innen 2010. Dette er nedfelt i Forsvarets handlingsplan for miljøvernarbeid. For å kunne innfri dette vil det være behov for et systematisk og langsiktig arbeid.

Fagkontoret er involvert i en rekke prosjekter og planer knyttet til kulturminnevern innen Forsvaret og i samarbeid med andre statlige instanser og fagmiljøer.

Landsverneplan

Landsverneplan for Forsvaret ble etter en omfattende høringsprosess godkjent av Forsvarsdepartementet i juni 2002. Departementet ba samtidig Riksantikvaren sette i gang arbeidet med formell fredning av objekter i klasse 1. Dette ble gjort ved brev fra Riksantikvaren i november 2002. Øvrige verneobjekter og vern av arealer skal ivaretas som et ledd i den løpende eiendomsforvaltningen og ved avhending. Dennen prosessen som startet i 1994 med Forsvarets store kulturminneprosjekt, og skal være fullført i løpet av våren 2003.

Statens kulturhistoriske eiendommer

Forprosjektet "Statens kulturhistoriske eiendommer, Politikk for eierskap og forvaltning", ble avgitt til Arbeids- og administrasjonsdepartementet i mars 2002. Forsvarsbygg deltok som fullverdig medlem i prosjektet og hadde i tillegg delansvar for sekretariatet

Foto: Forsvarsbygg

sammen med Statsbygg. Regjeringen har valgt å følge opp forprosjektet ved, i første omgang, å foreta en gjennomgang av kulturminner i statlig eie for å avklare verneverdi og bruksmuligheter. Det skal videre utarbeides retningslinjer for forvaltning, drift og vedlikehold av denne type eiendommer, og et system som sikrer tilstrekkelig oversikt over eiendommene. Spørsmålet om framtidig eierskap av statens kulturhistoriske eiendommer vil bli fulgt opp som egen sak.

Investeringsprosjekter

Fagkontoret har gjennom året bistått Utbyggingsprosjektet og Divisjon eiendomsutvikling i forbindelse med investeringsprosjekter som berører verneverdige bygninger og anlegg. Det viktigste området er Akershus festning hvor flere større rehabiliterings- og nybyggingsprosjekter er i gang. Bygning 64 er en tidligere kaserne fra 1908 som bygges om til moderne kontorlokaler. Prosjektet betraktes som et pilotprosjekt for integrering av antikvariske hensyn, både når det gjelder tekniske anlegg, materialbruk og farger. Nytt hovedkvarter for Forsvarets nye integrerte strategiske ledelse (ISL) er under planlegging i Verkstedgården på Akershus festning. Kontoret har blant annet bistått med antikvariske utredninger av eksisterende bygninger, arkeologiske undersøkelser og helhetsplanlegging for Akershus festning.

Kontoret har også hatt ansvaret for koordinering og oppfølging av investeringsprosjektene under kulturelle og allmenntilgittige formål i Forsvarsbudsjettet. Det er iverksatt og ferdigstilt viktige restaureringsoppgaver på flere nasjonale festningsverk. På Tøyhuset i Fredrikstad er 6 000 kvadratmeter tak lagt om med gjenbruk av gammel takstein og omfattende råteskader er reparert. På Karljohansvern er et europeisk samarbeidsprosjekt for restaurering av en gammel kalkovn på det nærmeste ferdigstilt. Prosjektet er støttet av EU, og er banebrytende i form av å benytte opprinnelige materialer og metoder. Vi er tilført verdifull kunnskap om tradisjonelle murarbeider i dette prosjektet. I Vardø er det iverksatt et langsiktig vedlikeholdsprogram for festningsmurer. Det involverer opplæring av lokale murere og utvikling av gode metoder i et kaldt klima.

Kontoret har gitt faglige bidrag i forbindelse med arkitektkonkurransen om den nye Terningmoen leir, hvor vinnerutkastet i stor grad inkorporerte den verneverdige bebyggelsen. Kontoret har også deltatt i utviklingen av Utbyggingsprosjektets miljøoppfølgingsplan.

Avhendingsprosjektet

Forsvarsbygg Avhendingsprosjektet skal i sitt arbeid med å selge eller rive eiendomsmassen som Forsvaret ikke lenger har bruk for, ivareta eventuelle vernehensyn på de enkelte

Foto: Forsvarsbygg

eiendommene. Fagkontor Kulturminnevern bistår med den pålagte verne vurdering av bygg og anlegg som skal avhendes. Dette innebærer arbeidet med utforming av nødvendige verneklausuler, mulighetsstudier og eventuell regulering av områdene før salg. Det er videre utarbeidet antikvariske sjekklister for prosjektlederne for å sikre at verneverdiene blir ivare tatt i avhendingsprosessen. Gjennom kurs og annet holdningsskapende arbeid har fagkontoret gitt prosjektledere nødvendig kompetanse til å ivareta de plikter staten som eier har i avhendingen av verneverdig eiendom.

Fagkontor kulturminnevern samarbeider med interimforvaltningen vedrørende utarbeidelse av strategi og holdningsskapende arbeid overfor nye prosjektledere. Ettersom byggverk oppført for militære formål skal over i sivil bruk må man påregne en rekke bygge- og plansaker i tiden fremover.

Verneplaner Nasjonale festningsverk

Inntil utgangen av 2002 forelå verneplaner for Akershus, Bergenhus og Vardøhus festninger. Verneplaner for alle øvrige nasjonale festningsverk skal ferdigstilles innen utløpet av 2003. Når de er ferdigstilt vil verneplanene utgjøre en verdifull informasjonskilde og være et godt forvaltningsredskap. Verneomfanget vil bli formelt stadfestet gjennom fredning og regulering til spesialområde bevaring.

Investeringsprosjekter

Kontoret har bistått med koordinering og oppfølging av investeringsprosjektene under kulturelle og allmennyttige formål i Forsvarsbudsjettet. Det er iverksatt og ferdigstilt viktige restaureringsoppgaver på flere nasjonale festningsverk. På Tøyhuset i Fredrikstad er 6 000 kvadratmeter tak lagt om med gjenbruk av gammel takstein og omfattende råteskader er reparert.

På Karljohansvern er et europeisk samarbeidsprosjekt for restaurering av en gammel kalkovn på det nærmeste ferdigstilt. Prosjektet er støttet av EU, og er banebrytende i form av å benytte opprinnelige materialer og metoder. Vi er tilført verdifull kunnskap om tradisjonelle murarbeider i dette prosjektet. I Vardø er det iverksatt et langsiktig vedlikeholdsprogram for festningsmurer. Det involverer opplæring av lokale murere og utvikling av gode metoder i et kaldt klima.

Kompetansesenter FoU

«Forsvarsbyggs høye kompetanse innen forskning, utvikling og bygging av fortifikatoriske anlegg og anlegg som utgjør fysisk risiko for omgivelsene (ammunisjons- og eksplosivlagere), skal opprettholdes og videreutvikles.»

St.prp. nr. 77 (2000-2001)

Til støtte for Forsvarsbyggs aktiviteter og prosjekter for Forsvaret, gjennomføres det årlig en rekke forsknings- og utviklingsoppgaver i Forsvarsbygg. Kompetansesenter forskning og utvikling (FoU) i Divisjon Rådgivning, leder denne virksomheten.

FoU-prosjektene i 2002 har hatt et særlig fokus på de områdene som er spesielle for Forsvarets eiendommer, bygg og anlegg (EBA). Hovedsatsingen er på områdene våpenvirkning og beskyttelse, risiko og sikkerhet knyttet til ammunisjonslagre, samt bestandighet og levetidsprosjektering av betongkonstruksjoner.

Et sentralt arbeidsfelt både i 2002 og i årene fremover er å sikre at norske avdelinger som deltar i internasjonale operasjoner skal få tilstrekkelig beskyttelse. Dette gjør vi gjennom å utvikle og godkjenne militære stillinger og lette, medbrakte modulære og fleksible beskyttelses-

komponenter. I 2002 startet det opp et internasjonalt prosjekt hvor Forsvarsbygg og Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) deltar fra norsk side. Intensjonen er å utvikle beskyttelses- og sikringsløsninger til bruk i internasjonale leiområder.

Nasjonalt går det mot nedleggelse av et stort antall ammunisjonslagre. Dette fører til at ammunisjon etter hvert vil bli lagret på et lite antall sentrale lagre. Avstanden fra ammunisjonslagrene til de avdelingene som skal bruke den kan bli så stor at det blir et behov for mindre depoter f.eks. inne i enkelte garnisoner. Dette betyr at små lagre med minimale sikrings-

avstander må bygges. Design, testing og prototyping av slike lagre er en utfordring, og Forsvarsbygg startet i 2002 opp et prosjekt for å se på sikringsavstander og tiltak som kan redusere disse når det gjelder mindre lagre i betong.

Både i Norge og internasjonalt står risikoanalyser sentralt når man skal vurdere sikkerheten som er knyttet til våre ammunisjonslagre. Slike analyser krever gode modeller både når det gjelder virkningene av en utilsiktet eksplosjon i et ammunisjonslager, og når det gjelder konsekvensene for bygninger og personer som måtte befinne seg i området utenfor lageret. Som et ledd i arbeidet med å bedre risikoanalysemodellene, deltok Forsvarsbygg i samarbeid med Forsvarets logistikkorganisasjon i et stort internasjonalt forsøk i Australia, hvor det blant annet ble studert hvilke skader et bolighus i tre vil få under ulike eksplosjonsbelastninger.

Parallelt med en videreføring av sikkerhetsstudier som er relatert til ammunisjonslagre og eksplosivverksteder i årene fremover, vil Forsvarsbygg også rette FoU-arbeidet inn mot beskyttelse og sikring for å forebygge og begrense skader ved eventuelle terroranslag mot bygg og anlegg/infrastruktur.

Som en av Norges største eiendomsforvaltere ønsker Forsvarsbygg å være en tyngre bidragsyter på FoU-siden også innen de mer tradisjonelle bygg- og anleggsgagnene, og det vil bli lagt et sterkere fokus på disse områdene i 2003. I 2002 har hovedsatsingen innen dette feltet vært konsentrert rundt studier av forebyggende vedlikeholdsmetoder for de av Forsvarets betongkonstruksjoner som er spesielt utsatt for armeringskorrosjon (for eksempel kaier). Målsettingen er å redusere de totale drifts- og vedlikeholdskostnadene.

Resultatregnskap Forsvarsbygg

(Tall i 1 000)

Oslo, den 31. mars 2003

DRIFTSINTEKTER OG DRIFTSKOSTNADER	Note	2002
Honorarinntekter		272 338
Leieinntekter		893 581
Inntekter driftsavtaler		857 623
Gevinst ved salg av eiendeler		197 484
Sum driftsinntekter		2 221 026
Kjøp av materiell og underentrepriser		512 141
Lønnskostnad	4	668 093
Avskrivninger	5	555 199
Annen driftskostnad		757 678
Sum driftskostnader		2 493 111
Driftsresultat		-272 085
FINANSINTEKTER OG FINANSKOSTNADER		
Annen rentekostnad		-145
Netto finansresultat		-145
Ordinært resultat før skattekostnad		-272 230
Ordinært resultat		-272 230
Årsresultat		-272 230
OVERFØRINGER		
Avsatt til annen egenkapital	7	-438 956
Overført til eier	11	166 726
Sum overføringer		-272 230

Åge Danielsen
Styrets leder

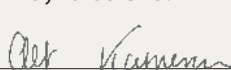
Gunn Ovesen
Styrets nestleder

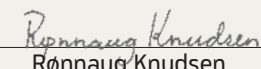
Inge Nidar Dolve

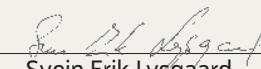
Gyrid Garshol

Alf Kaspersen

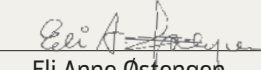
Rønnaug Knudsen

Svein Erik Lysgaard

Synnøve Søndergaard

Eli Anne Østengen

Helge Rohn
Administrerende direktør

Balanse Forsvarsbygg

(Tall i 1 000)

EIENDELER	Note	2002	01/01-2002
Anleggsmidler			
Varige driftsmidler			
Tomter	5	3 000 000	3 000 000
Bygg, anlegg og infrastruktur	5	16 378 977	16 062 780
Stridsanlegg	5	3 132 303	3 184 623
NATO	5	6 612 600	6 541 297
Anlegg under utførelse nasjonale	3	3 203 992	2 427 906
Anlegg under utførelse NATO	3	2 047 638	1 961 406
Eiendeler, utstyr og inventar	5	52 113	38 290
Andel omstillingsmidler	1	400 000	400 000
Sum varige driftsmidler		34 827 624	33 616 302
Sum anleggsmidler		34 827 624	33 616 302
Omløpsmidler			
Fordringer			
Kundefordringer	6	105 156	0
Andre fordringer	6	1 693	0
Sum fordringer		106 849	0
Bankinnskudd, kontanter o.l.		183 616	17 900
Sum omløpsmidler		290 465	17 900
SUM EIENDELER		35 118 089	33 634 202

EGENKAPITAL OG GJELD	Note	2002	01/01-2002
Egenkapital			
Innskutt egenkapital			
Innskutt egenkapital	7	23 056 360	21 424 971
Sum innskutt egenkapital		23 056 360	21 424 971
Annen egenkapital			
Udekket underskudd	7	-438 956	0
Sum annen egenkapital		-438 956	0
Sum egenkapital		22 617 404	21 424 971
Gjeld			
Avsetning for forpliktelser			
Pensjonsforpliktelser	8	67 305	67 305
Avsetning for omstillingskostnader	10	400 000	400 000
Sum avsetninger for forpliktelser		467 305	467 305
Annen langsiktig gjeld			
Gjeld til staten vedrørende stridsanlegg	12	3 132 303	3 184 623
Gjeld til NATO	12	8 660 238	8 502 703
Sum annen langsiktig gjeld		11 792 541	11 687 326
Kortsiktig gjeld			
Leverandørgjeld		57 488	0
Skyldige offentlige avgifter		93 807	0
Annen kortsiktig gjeld		89 544	54 600
Sum kortsiktig gjeld		240 839	54 600
Sum gjeld		12 500 685	12 209 231
SUM EGENKAPITAL OG GJELD		35 118 089	33 634 202

Resultatregnskap

Forsvarsbygg uten eiendommene

(Tall i 1 000)

DRIFTSINNEKTER OG DRIFTSKOSTNADER	Note	2002
Honorarinntekter		332 269
Leieinntekter		178 309
Inntekter driftsavtaler		857 623
Forvaltningsinntekter		828 327
Viderefakturerte gjennomføringskostnader		95 060
Investeringsbevilgninger		1 631 389
Gevinst ved salg av eiendeler		3 084
Sum driftsinntekter		3 926 062
Kjøp av materiell og underentrepriser		2 143 530
Lønnskostnad	4	668 093
Avskrivninger	5.1	12 614
Annen driftskostnad		817 610
Sum driftskostnader		3 641 847
Driftsresultat		284 216
FINANSINNEKTER OG FINANSKOSTNADER		
Annen rentekostnad		-145
Netto finansresultat		-145
Ordinært resultat før skattekostnad		284 071
Ordinært resultat		284 071
Årsresultat		284 071
OVERFØRINGER		
Avsatt til annen egenkapital	7.1	284 071
Sum overføringer		284 071

Oslo, den 31. mars 2003

Åge Danielsen
Styrets leder

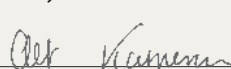
Gunn Ovesen
Styrets nestleder

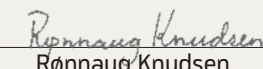
Inge Nidar Dolve

Gyrid Garshol

Alf Kaspersen

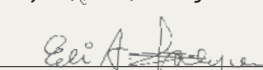
Rønnaug Knudsen

Svein Erik Lysgaard

Synnøve Søndergaard

Eli Anne Østengen

Helge Rohn
Administrerende direktør

Balanse

Forsvarsbygg uten eiendommene

(Tall i 1 000)

EIENDELER	Note	2002	01/01-2002	EGENKAPITAL OG GJELD	Note	2002	01/01-2002
Anleggsmidler				Egenkapital			
Varige driftsmidler				Innskutt egenkapital			
Eiendeler, utstyr og inventar	5.1	52 113	38 290	Innskutt egenkapital	7.1	39 700	-65 715
Andel omstillingsmidler	1	400 000	400 000	Sum innskutt egenkapital		39 700	-65 715
Sum varige driftsmidler		452 113	438 290	Annen egenkapital			
Sum anleggsmidler		452 113	438 290	Opptjent egenkapital	7.1	284 071	0
Omløpsmidler				Sum annen egenkapital		284 071	0
Fordringer				Sum egenkapital		284 071	-65 715
Kundefordringer	6	105 156	0	Gjeld			
Andre fordringer	6	1 693	0	Pensjonsforpliktelser	8	67 305	67 305
Mellomværende eiendommene		289 337	0	Avsetning for omstillingskostnader	10	400 000	400 000
Sum fordringer		396 186	0	Sum avsetninger for forpliktelser		467 305	467 305
Bankinnskudd, kontanter o.l.		183 616	17 900	Kortsiktig gjeld			
Sum omløpsmidler		579 802	17 900	Leverandørgjeld		57 488	0
SUM EIENDELER		1 031 915	456 190	Skyldige offentlige avgifter		93 807	0
				Annen kortsiktig gjeld		89 544	54 600
				Sum kortsiktig gjeld		240 839	54 600
				Sum gjeld		708 144	521 905
				SUM EGENKAPITAL OG GJELD		1 031 915	456 190

Resultatregnskap Eiendommene

(Tall i 1 000)

DRIFTSINTEKTER OG DRIFTSKOSTNADER	Note	2002
Leieinntekter		715 272
Gevinst ved salg av eiendeler		194 400
Sum driftsinntekter		909 672
Avskrivninger	5.2	542 585
Annen driftskostnad		923 387
Sum driftskostnader		1 465 972
Driftsresultat		-556 301
FINANSINTEKTER OG FINANSKOSTNADER		
Ordinært resultat før skattekostnad		-556 301
Ordinært resultat		-556 301
Årsresultat		-556 301
OVERFØRINGER		
Avsatt til annen egenkapital	7.2	-723 027
Overført til eier	11	166 726
Sum overføringer		-556 301

Oslo, den 31. mars 2003

Åge Danielsen
Styrets leder

Gunn Ovesen
Styrets nestleder

Inge Nidar Dolve

Gyrid Garshol

Alf Kaspersen

Rønnaug Knudsen

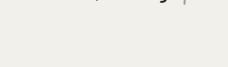
Svein Erik Lysgaard

Synnøve Søndergaard

Eli Anne Østengen

Helge Rohn
Administrerende direktør

Balanse Eiendommene

(Tall i 1 000)

EIENDELER	Note	2002	01/01-2002
Anleggsmidler			
Varige driftsmidler			
Tomter	5.2	3 000 000	3 000 000
Bygg, anlegg og infrastruktur	5.2	16 378 977	16 062 780
Stridsanlegg	5.2	3 132 303	3 184 623
NATO	5.2	6 612 600	6 541 297
Anlegg under utførelse nasjonale	3	3 203 992	2 427 906
Anlegg under utførelse NATO	3	2 047 638	1 961 406
Sum varige driftsmidler		34 375 511	33 178 012
Sum anleggsmidler		34 375 511	33 178 012
SUM EIENDELER		34 375 511	33 178 012

EGENKAPITAL OG GJELD	Note	2002	01/01-2002
Egenkapital			
Innskutt egenkapital			
Innskutt egenkapital	7.2	23 016 659	21 490 686
Sum innskutt egenkapital		23 016 659	21 490 686
Annen egenkapital			
Opptjent egenkapital	7.2	-723 027	0
Sum annen egenkapital		-723 027	0
Sum egenkapital		22 293 633	21 490 686
Gjeld			
Annen langsiktig gjeld			
Gjeld til staten vedrørende stridsanlegg	12	3 132 303	3 184 623
Gjeld til NATO	12	8 660 238	8 502 703
Sum annen langsiktig gjeld		11 792 541	11 687 326
Kortsiktig gjeld			
Mellomværende Forsvarsbygg uten eiendommene		289 377	0
Sum kortsiktig gjeld		289 377	0
Sum gjeld		12 081 878	11 687 326
SUM EGENKAPITAL OG GJELD		34 375 511	33 178 012

Kontantstrømoppstilling

(Tall i 1 000)

	2002
Ordinært resultat før skattekostnad	-272 230
Ordinære avskrivninger	555 199
Gevinst ved salg av anleggsmidler	-197 484
Endring i kundefordringer	-106 849
Endring i leverandørgjeld	57 483
Endring i annen gjeld	128 751
Netto kontantstrømmer fra operasjonelle aktiviteter	164 875
Innbetalinger ved salg av varige driftsmidler	289 567
Utbetalinger ved kjøp av varige driftsmidler	-2 157 668
Reverserte avskrivninger NATO og stridsanlegg	299 064
Økning i langsiktig gjeld investeringer	105 215
Netto kontantstrøm fra investeringsaktiviteter	-1 463 822
Investeringsbevilgninger fra eier	1 631 389
Utbetalinger til eier	-166 726
Netto kontantstrøm fra finansieringsaktiviteter	1 464 663
Netto endring i bankinnskudd, kontanter og lignende	165 716
Beholdning av bankinnskudd, kontanter og lignende pr 01.01.	17 900
Beholdning av bankinnskudd, kontanter o.l. pr 31.12.	183 616

Noter

innholdsfortegnelse

Note 1	Regnskapsprinsipper	Note 7	Egenkapital Forsvarsbygg
Note 2	Fordeling på virksomhetsområder	Note 7.1	Egenkapital Forsvarsbygg uten eiendommene
Note 3	Anlegg under utførelse	Note 7.2	Egenkapital Eiendommene
Note 4	Lønnskostnad, antall ansatte, godtgjørelser, lån til ansatte m.m.	Note 8	Pensjonskostnader, - midler og -forpliktelser
Note 5	Varige driftsmidler Forsvarsbygg	Note 9	Mellomværende med Statskassen
Note 5.1	Varige driftsmidler Forsvarsbygg uten eiendommene	Note 10	Andre avsetninger for forpliktelser
Note 5.2	Varige driftsmidler Eiendommene	Note 11	Overføring til eier
Note 6	Fordringer med forfall senere enn ett år	Note 12	Gjeld til NATO og Staten vedrørende stridsanlegg

Noter til regnskapet

Revisor og regnskapsteknisk bistand

Riksrevisjonen har det lovmessige ansvaret for revisjon av Forsvarsbyggs regnskap.

Deloitte & Touche har bistått Forsvarsbygg med å etablere en åpningsbalanse per 1. januar 2002.

Deloitte & Touche har bistått Forsvarsbygg i arbeidet med å utarbeide årsregnskapet for 2002 i samsvar med regnskapslovens bestemmelser.

Årsregnskapet er utarbeidet på grunnlag av dataene som er registrert i regnskapssystemet. Det arbeidet Deloitte & Touche har utført innebærer ingen form for revisjon eller annen kontroll av regnskapsinformasjonen eller Forsvarsbyggs interne kontroll.

1

Note 1 Regnskapsprinsipper

Årsregnskapet er satt opp i samsvar med regnskapsloven av 1998 og god regnskapsskikk i Norge. 2002 er Forsvarsbygg første driftsår. Det eksisterer derfor ikke sammenlignbare tall fra 2001.

Hovedregel for vurdering og klassifisering av eiendeler og gjeld

Eiendeler bestemt til varig eie eller bruk er klassifisert som anleggsmidler. Andre eiendeler er klassifisert som omløpsmidler. Fordringer som skal tilbakebetales innen ett år er klassifisert som omløpsmidler. Ved klassifisering av kortsiktig og langsiktig gjeld er tilsvarende kriterier lagt til grunn.

Anleggsmidler er vurdert til anskaffelseskost med fradrag for planmessige avskrivninger. Dersom virkelig verdi av anleggsmidler er lavere enn balanseført verdi og verdifallet forventes ikke å være forbigående, er det foretatt nedskrivning til virkelig verdi. Anleggsmidler med begrenset økonomisk levetid avskrives lineært over den økonomiske levetiden.

Omløpsmidler er vurdert til laveste av anskaffelseskost og virkelig verdi.

Annen langsiktig gjeld og kortsiktig gjeld er vurdert til pålydende beløp.

Åpningsbalanse 1. januar 2002

Ved etablering av åpningsbalansen er eiendelenes anskaffelseskost beregnet med utgangspunkt i gjenanskaffelseskost redusert med slit og elde basert på beregnede avskrivninger over eiendelenes levetid, og hensyntatt anleggsmidlenes tekniske og funksjonelle tilstand. Det er beregnet en avsetning til tap på utfasing av eiendommer som er ført som en reduksjon av verdiene på bygg, anlegg og infrastruktur i åpningsbalansen.

Verdsettelsen av tomter er basert på en kategorisering av råtomten uten infrastruktur og etter geografisk beliggenhet. Gjennomsnittsbetraktninger etter valgte satser innenfor de ulike kategoriene er lagt til grunn for verdsettelsen. Dette betyr at det er benyttet ulike kvadratmeterpriser på tomtearealene avhengig av om de ligger i byer eller bymessige strøk, i mindre byer og tettsteder, eller i annen type spredt beliggenhet.

Anlegg under utførelse

Anlegg under utførelse er verdsatt til kostnadsførte investeringer i anlegg og bygg som er igangsatt. Inntektsføringen skjer i takt med påløpte kostnader for prosjektet. Det er lagt til grunn at bokførte kostnader representerer den reelle fremdriften på prosjektene. Det er ikke foretatt nedskrivning for risiko for tap, siden prosjektene fullfinansieres av staten etter faktisk medgått tid og materiell.

Omstillingsmidler

Det er foretatt en avsetning for omstillingsmidler som tar utgangspunkt i de krav til omstilling og nedbemanning som er satt til Forsvarsbygg. Beregningene er gjort med utgangspunkt i de avgangsstimulerende tiltakene Forsvarsbygg har opplyst at de planlegger å benytte.

Forsvaret bevilger årlig midler til å dekke omstillingskostnader i Forsvaret. Det er derfor oppført en fordring på Forsvarsdepartementet tilsvarende Forsvarsbyggs andel av bevilgningen. Omstillingsmidlene representerer ingen lovhjemlet rett for den enkelte arbeidstager.

Fordringer

Kundefordringer og andre fordringer er oppført til pålydende etter fradrag for avsetning til forventet tap. Avsetning til tap gjøres på grunnlag av en individuell vurdering av de enkelte fordringene. I tillegg gjøres det en uspesifisert avsetning for å dekke antatt tap.

Bankinnskudd, kontanter o.l.

Bankinnskudd, kontanter ol. inkluderer kontanter, bankinnskudd og andre betalingsmidler med forfallsdato som er kortere enn tre måneder fra anskaffelse.

Pensjoner

Pensjoner er implementert i henhold til Norsk Regnskapsstandard for pensjoner med virkning fra 1. januar 2002. Forsvarsbygg er medlem av Statens Pensjonskasse og pensjonsordningen behandles som en ytelsesplan. Pensjonsordningen er ikke fondsbasert, men ved beregning av pensjonsforpliktelsen er det opprettet et fiktivt fond i Statens pensjonskasse som tilsvarer de påløpte pensjonsforpliktelser beregnet i henhold til SPKs forutsetninger. Forsvarsbygg implementerer en netto pensjonsforpliktelse. Dette skyldes at Forsvarsbygg anvender strengere forutsetninger for egen regnskapsføring.

Regnskapsmessig behandling av NATO og stridsanlegg

NATO og stridsanlegg behandles på lik linje med annen bygningsmasse i Forsvarsbygg når det gjelder inntekter og kostnader knyttet til husleie og driftsavtaler. Strukturelt vedlikehold og nybygg av NATO og stridsanlegg blir finansiert direkte av NATO og ved særskilte bevilgninger i statsbudsjettet. Som en følge av denne finansieringsformen er det oppført en gjeld til NATO og staten, tilsvarende de aktiverte beløpene. Gjelden blir avskrevet over anleggenes levetid med de årlige ordinære avskrivningene på anleggene. Dette prinsippet innebærer at avskrivningene på NATO og stridsanlegg ikke belaster Forsvarsbyggs regnskap.

Regnskapsmessig behandling av investeringsbevilgninger

Forsvarsbygg mottar investeringsbevilgninger fra Forsvarsdepartementet via Forsvarets Overkommando for finansiering av nye eiendommer, bygg og anlegg (EBA) og andre prioriterte oppgaver. Investeringsbevilgningene er regnskapsmessig behandlet som egenkapitalinnskudd i Forsvarsbyggs regnskap.

Note 2 Fordeling på virksomhetsområder

	Forsvarsbygg uten eiendommene			Eiendommene	Eliminering	Total
	Eiendoms- forvaltning *	Utbyggings- prosjektet	Avhendings- prosjektet			
Honorarinntekter	219 860	112 079	331	0	-59 932	272 338
Leieinntekter	178 309	0	0	715 272	0	893 581
Inntekter driftsavtaler	857 619	0	5	0	0	857 623
Forvaltningsinntekter	800 000	0	28 327	0	-828 327	0
Viderefakturerte gjennomføringskostnader	0	0	95 060	0	-95 060	0
Inntekter investeringsprosjekter	527 260	1 104 126	3	0	-1 631 389	0
Gevinst ved salg av eiendeler	159	2 046	879	194 400	0	197 484
Sum driftsinntekter	2 583 207	1 218 251	124 605	909 672	-2 614 708	2 221 026
Kjøp av materiell og underentrepriser	932 312	1 153 927	57 291	0	-1 631 389	512 141
Lønnskostnad	608 215	38 794	21 084	0	0	668 093
Avskrivninger	12 614	0	0	542 585	0	555 199
Forvaltningshonorar	0	0	0	923 387	-923 387	0
Annen driftskostnad	746 647	24 734	46 228	0	-59 932	757 678
Sum driftskostnad	2 299 788	1 217 455	124 604	1 465 972	-2 614 708	2 493 111
Driftsresultat	283 419	796	1	-556 301	0	-272 085
Netto finansresultat	-142	-2	-1	0	0	-145
Årsresultat	283 277	794	0	-556 301	0	-272 230

* Inkludert Forsvarsbyggs øverste ledelse og staber.

3

Note 3 Anlegg under utførelse

(tall i 1 000)	Nasjonale anlegg	NATO
Anlegg under utførelse 1. januar 2002	2 427 906	1 961 406
Påløpte prosjektkostnader 2002	1 921 055	213 450
Ferdigstilte prosjekter i 2002	1 144 969	127 218
Anlegg under utførelse 31. desember 2002	3 203 992	2 047 638

4

Note 4 Lønnskostnad, antall ansatte, godtgjørelser, lån til ansatte mm.

Lønnskostnad (tall i 1 000)	2002
Lønn	485 808
Folketrygdavgift	61 182
Pensjonskostnader (se note 8)	41 085
Andre ytelser	80 018
Sum	668 093

Gjennomsnittlig antall ansatte 1 985

Ytelser til ledende personer	Lønn	Pensjonskostnader	Annen godtgjørelse	Sum
Daglig Leder	797	68	3	868
Styret	0	0	470	470

Det er ikke ydet lån og sikkerhetsstillelse til ledende personer, aksjeeiere m.v. i Forsvarsbygg.

Note 5 Varige driftsmidler Forsvarsbygg

(tall i 1 000)	Tomter	Bygg, anlegg og infrastruktur	Eiendeler, utstyr og inventar	NATO	Stridsanlegg	Sum
Anskaffelseskost 01/01-02	3 000 000	22 062 780	38 290	6 541 297	3 184 623	34 826 990
Tilgang kjøpte driftsmidler	0	0	26 437	0	0	26 437
Tilgang egentilvirkede driftsmidler	0	954 140	0	254 438	63 609	1 272 187
Avgang	0	95 357	0	0	0	95 357
Anskaffelseskost 31/12-02	3 000 000	2 921 563	64 727	6 795 735	3 248 232	36 030 257
Avsetning tap på utfasing	0	6 000 000	0	0	0	6 000 000
Akkumulerte avskrivninger 31/12-02	0	542 585	12 614	183 134	115 929	854 262
Bokført verdi pr. 31/12-02	3 000 000	16 378 978	52 113	6 612 600	3 132 303	29 175 995
Årets avskrivninger		542 585	12 614	183 134	115 929	854 262
Reverserte avskrivninger NATO/stridsanlegg (se note 12)		0	0	183 134	115 929	299 064
Årets avskrivninger Forsvarsbygg		542 585	12 614	0	0	555 199
Økonomisk levetid		60 år	3/10 år	60 år	60 år	
Avskrivningsplan		Lineær	Lineær	Lineær	Lineær	

Note 5.1 Varige driftsmidler Forsvarsbygg uten eiendommene

(tall i 1 000)

	Eiendeler, utstyr og inventar
Anskaffelseskost 01/01-02	38 290
Tilgang kjøpte driftsmidler	26 437
Tilgang egentilvirkede driftsmidler	0
Avgang	0
Anskaffelseskost 31/12-02	64 727
Avsetning tap på utfasing	0
Akkumulerte avskrivninger 31/12-02	12 614
Bokført verdi pr. 31/12-02	52 113
Årets avskrivninger	12 614
Økonomisk levetid	3/10 år
Avskrivningsplan	Lineær

Note 5.2 Varige driftsmidler Eiendommene

(tall i 1 000)	Tomter	Bygg, anlegg og infrastruktur	NATO	Stridsanlegg	Sum
Anskaffelseskost 01/01-02	3 000 000	22 062 780	6 541 297	3 184 623	34 788 700
Tilgang kjøpte driftsmidler	0	0	0	0	0
Tilgang egentilvirkede driftsmidler	0	954 140	254 438	63 609	1 272 187
Avgang	0	95 357	0	0	95 357
Anskaffelseskost 31/12-02	3 000 000	22 921 563	6 795 735	3 248 232	35 965 530
Avsetning tap på utfasing	0	6 000 000	0	0	6 000 000
Akkumulerte avskrivninger 31/12-02	0	542 585	183 134	115 929	841 648
Bokført verdi pr. 31/12-02	3 000 000	16 378 978	6 612 600	3 132 303	29 123 882
Årets avskrivninger		542 585	183 134	115 929	841 648
Reverserte avskrivninger NATO/stridsanlegg (se note 12)		0	183 134	115 929	299 064
Årets avskrivninger		542 585	0	0	542 585
Økonomisk levetid		60 år	60 år	60 år	
Avskrivningsplan		Lineær	Lineær	Lineær	

6

Note 6 Fordringer med forfall senere enn ett år

Forsvarsbygg har ingen fordringer med forfall senere enn ett år

7

Note 7 Egenkapital Forsvarsbygg (tall i 1 000)

Egenkapital 01/01-02	21 424 971
Investeringsbevilgninger	1 631 389
Sum innskutt egenkapital 31/12-02	23 056 360
Årets endring i opptjent egenkapital:	
Årets resultat	-272 230
Overført til eier	-166 726
Egenkapital 31/12-02	22 617 404

Note 7.1 Egenkapital Forsvarsbygg uten eiendommene (tall i 1 000)

Egenkapital 01/01-02	-65 715
Investeringsbevilgninger	105 415
Sum innskutt egenkapital 31/12-02	39 700
Årets endring i opptjent egenkapital:	
Årets resultat	284 071
Egenkapital 31/12-02	323 771

Note 7.2 Egenkapital Eiendommene (tall i 1 000)

Egenkapital 01/01-02	21 490 686
Investeringsbevilgninger	1 525 973
Sum innskutt egenkapital 31/12-02	23 016 659
Årets endring i opptjent egenkapital:	
Årets resultat	-556 301
Overført til eier	-166 726
Egenkapital 31/12-02	22 293 633

Note 8 Pensjonskostnader, -midler og -forpliktelser

(tall i 1 000)	2002
Nåverdi av årets pensjonsopptjening	47 325
Rentekostnad av pensjonsforpliktelsen	35 153
Avkastning på pensjonsmidler	-31 441
Administrasjonskostnader	180
Arbeidstagers andel av pensjonspremie	-10 181
Periodisert arbeidsgiveravgift	49
Netto pensjonskostnad	41 085

(tall i 1 000)	2002	01/01-2002
Brutto påløpt pensjonsforpliktelse	540 057	540 057
Pensjonsmidler "fiktiv fond"	479 888	479 888
Beregnete pensjonsforpliktelser	60 169	60 169
Periodisert arbeidsgiveravgift	7 136	7 136
Forskuddsbetalt pensjon (netto pensjonsforpliktelser)	67 305	67 305

Økonomiske forutsetninger:

Diskonteringsrente	6%
Forventet lønnsregulering/pensjonsøkning/G-regulering	3,5%
Forventet avkastning på fondsmidler	6,5%
Frivillig avgang (alle aldre)	3 % til 50 år, 0% over 50 år
Forventet G-regulering	2,9 %

Som aktuariemessige forutsetninger for demografiske faktorer og avgang er det lagt til grunn vanlig benyttede forutsetninger innen forsikring.

9

10

Note 9 Mellomværende med Statskassen

(tall i 1 000)

	Fordringer 2002
Fordringer	102 385
Sum	102 385

Note 10 Andre avsetninger for forpliktelser

(tall i 1 000)

Avsetninger:	2002	01/01-2002
Omstillingsmidler	400 000	400 000
Sum	400 000	400 000

11

12

Note 11 Overføring til eier

I de årlige Statsbudsjett blir det vedtatt årlige inntektsmålsettinger for salg av eiendommer og boliger. Forsvarsbygg har fullmakt til å trekke fra etatens egeninnsats i forbindelse med avhending av Forsvarets eiendommer, bygg og anlegg. Dette betyr at det er nettoinntekten, etter fradrag for salgskostnader som overføres til Forsvarsdepartementet. Dersom det er merinntekter i forhold til den vedtatte inntektsmålsettingen, skal Forsvarsdepartementet gi føringer for bruken av disse inntektene.

For 2002 er det netto overført kr 166.726 til Forsvarsdepartementet. Denne overføringen er klassifisert under overføringer i regnskapet.

Note 12 Gjeld til NATO og staten vedrørende stridsanlegg

(tall i 1 000)

	NATO	Stridsanlegg
Gjeld 01/01-02	8 502 703	3 184 623
Tilgang 2002	254 438	63 609
Avskrivninger 2002	183 134	115 929
Endring anlegg under utførelse 2002	86 232	0
Gjeld 31/12-02	8 660 239	3 132 303

Kontantregnskap

Forsvarsbyggs resultat etter kontantprinsippet og regnskapet etter god regnskapsskikk

(Alle tall i 1 000)

	Note	St. prp. 1 01/02	Kontantregnskap	Regnskap etter GRS
INNETEKTER				
Grunntilskudd fra FD		34 000	33 994	33 994
Oppdragsinntekter		1 836 000	164 900	238 344
Husleie, drifts- og vedlikeholdstjenester		76 000	1 666 594	1 751 204
Investeringsbevilgning	1	2 214 634	1 964 113	
Brutto inntekt avhending		100 636	288 826	197 484
Sum inntekter		4 261 270	4 118 427	2 221 026
INVESTERINGSUTGIFTER				
Investeringer i Forsvarsanlegg og bygninger	2	-2 254 112	-2 089 594	0
Avskrivninger på EBA oa		0	0	-555 199
Prosjektutgifter til FoU		-15 000	-14 518	-14 518
Sum investeringsutgifter		-2 269 112	-2 104 112	-569 717
LØNN/PERSONALUTGIFTER				
Lønn/personalutgifter	3	-801 014	-755 067	-668 093
Sum lønnsutgifter		-801 014	-755 067	-668 093
ADMINISTRASJONSUTGIFTER				
Driftsutgifter		-1 133 026	-1 212 452	-1 205 382
EDB investeringer		-58 118	-50 064	-50 064
Sum administrasjonsutgifter	4	-1 191 144	-1 262 516	-1 255 446
Sum utgifter		-4 261 270	-4 121 695	2 493 256
RESULTAT	5, 6	0	-3 268	-272 230

Tabellen viser Forsvarsbyggs «budsjett for 2002» i regnskapet for 2002 etter kontantprinsippet i statsregnskapet. I tillegg presenteres regnskapet etter god regnskapsskikk, som forøvrig vist i denne årsrapport.

(Alle tall i 1 000)

1) Regnskapet etter god regnskapsskikk medtar ikke investeringsbevilgningene.

2) Lavere utgifter på investeringssiden enn budsjettert i St. prp nr 1 har sin årsak i at investerings-takten ikke var som forutsatt. Flere prosjekter var i oppstartfasen og nådde ikke full produksjon i løpet av perioden.

3) Lønnsutgiftene er lavere enn budsjettert fordi Forsvarsbygg fikk overført færre personer enn forutsatt fra FMO 01/01-02, og oppbemanningen foregikk langsommere enn budsjettert. Lønnsutgiftene inneholder både utbetaling av feriepenger opptjent i 2001 for FBTs og FMOs personell (50 900 kroner), samt avsetning av feriepenger for 2003. Dobbelbelastningen skyldes overgang fra prinsipp om løpende betaling til avsetning i takt med opptjening.

4) Administrasjonsutgiftene ble høyere enn budsjettert fordi Avhendingsprosjektet var nettobudsjettert i proposisjonen, men fremvises brutto i oppstillingen. Videre har Forsvarsbygg dekket utgifter som oppsto i FMO før Forsvarsbygg ble etablert 01/01-02 ca. 45,4 millioner kroner.

5) Netto gir dette et underskudd på 3,268 millioner kroner i kontantregnskapet som belastes Forsvarsbyggs reguleringsfond. Fondet utgjør etter overføring av resultat 41,94 millioner kroner.

6) Bevilgningene Forsvarsbygg mottar i statsregnskapet er å anse som en finansiering av ny EBA masse. På bakgrunn av dette har man valgt å føre bevilgningene som tilførsel av ny kapital til eiendommene fra eier og ikke over driften i 2002. Underskuddet fremkommer som følge av at Forsvarsbygg i 2002 har medtatt avskrivninger i eiendommenes regnskap, noe som ikke er inkludert i husleien som mottas fra leietagerne.

Kontakter

Hovedkontor / kontaktinfo (Oslo)

Besøksadresse: Bygning 58
Akershus festning, Oslo
Sentralbord: 2309 3605
Telefaks: 2309 3176
E-post: post@forsvarsbygg.no

Post til Forsvarsbygg i Oslo området
Postadresse: Forsvarsbygg
Postboks 405 Sentrum
0103 OSLO

Stavanger

Besøksadresse: Kongshaugveien 4, Sola
Sentralbord: 5165 8701
Telefaks: 5165 2682
E-post: post.stavanger@forsvarsbygg.no

Post til Forsvarsbygg i Stavanger/Sola,
Kristiansand og Bergen
Postadresse: Forsvarsbygg
Postboks 159
4097 SOLA

Hamar

Besøksadresse: Statens Hus
Parkgata 36, Hamar
Sentralbord: 6255 4000
Telefaks: 6255 4002
E-post: post.hamar@forsvarsbygg.no

Post til Forsvarsbygg på Hamar, Kjeller,
Jørstadmoen, Kongsberg, Ringerike, Rygge,
Østerdalen og Sessvollmoen
Postadresse: Forsvarsbygg
Postboks 4394
2308 HAMAR

Trondheim

Besøksadresse: Dr. Sands vei 1, Trondheim
Sentralbord: 7399 5635
Telefaks: 7399 5634
E-post: post.trondheim@forsvarsbygg.no

Post til Forsvarsbygg i Trondheim, Værnes og Ørland
Postadresse: Forsvarsbygg
Trondheim mil
7004 TRONDHEIM

Harstad

Besøksadresse: 6. divisjonsgate 12, Harstad
Sentralbord: 7701 4300
Telefaks: 7701 4360
E-post: post.harstad@forsvarsbygg.no

Post til Forsvarsbygg i Harstad, Kirkenes, Porsanger,
Lakselv, Bardufoss, Setermoen, Andøya og Bodø
Postadresse: Forsvarsbygg
Postboks 309
9483 HARSTAD

Forsvarsbygg Utbyggingsprosjektet

Besøksadresse: Bygning 53, Akershus Festning
Sentralbord: 2309 3380
Telefaks: 2309 3095
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Forsvarsbygg
Utbyggingsprosjektet
Postboks 405 Sentrum
0103 OSLO

FBU Oslo Romerike

Besøksadresse: Bygning 47, Akershus Festning
Sentralbord: 2309 3380
Telefaks: 2309 3095
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Postboks 405 Sentrum
0103 OSLO

FBU Romerike

Besøksadresse: Sessvollmoen
Sentralbord: 6394 3200
Telefaks: 6394 3229
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Oslo/Romerike
2058 SESSVOLLMOEN

FBU indre Troms

Besøksadresse: Anleggskontor, Bardufoss
Sentralbord: 7783 8500
Telefaks: 7783 8501

Postadresse: Postboks 1023
9326 BARDUFLOSS

FBU Setermoen

Besøksadresse: Setermoen Leir, Bardu
Sentralbord: 7718 6610
Telefaks: 7718 6623

Postadresse: Postboks 1023
9326 BARDUFLOSS

FBU Bodø

Besøksadresse: Børsingveien 2a, Bodø
Sentralbord: 7553 7666
Telefaks: 7556 3715
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Børsingveien 2a
8002 BODØ

Besøk oss også på

www.forsvarsbygg.no
www.skifte.no

FBU Ørland

Besøksadresse: Dr. Sands Vei 1, Trondheim
Sentralbord: 7399 5635
Telefax: 7399 5634
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Trondheim Mil,
7004 TRONDHEIM

FBU Stavanger

Besøksadresse: Skvadronveien 27
Sentralbord: 5165 8702
Telefax: 5165 2701
E-post: post.stavanger@forsvarsbygg.no

Postadresse: Postboks 159
4097 SOLA

FBU Østerdalen

Prosjektkontorer: Rena Leir og Terningmoen
Sentralbord: 6244 2600
Telefax: 6244 2609
E-post: utbygging@forsvarsbygg.no

Postadresse: Postboks 65
2451 RENA

Utbyggingsprosjektet Østerdalen garnison

E-post: post.osterdalen@forsvarsbygg.no

Postadresse: Postboks 65
2451 RENA

Utbyggingsprosjektet indre Troms

Postadresse: Postboks 1023
9326 BARDUFLOSS

Avhendingsprosjektet/ Skifte Eiendom – et prosjekt i Forsvarsbygg

Besøksadresse: Grev Wedels plass 5
Sentralbord: 8152 0720
Telefax: 2309 3264
E-post: post@skifte.no

Postadresse: Postboks 405, Sentrum
0103 OSLO

Årsrapport 2002

Prosjektgruppe fra Forsvarsbygg

Prosjektansvarlig: Andreas Bjelland
Informasjonsansvarlig: Andreas Qvale
Redaksjonsmedarbeider: Ann Kristin Bjerknes
Redaksjonsmedarbeider: Ove Helset

Prosjektgruppe fra Signatur

Prosjektleder: Børre Thorstensen
Finansanalytiker: Cecilie Coward Schøyen
Art Director: Else Munthe-Kaas
Grafisk formgiver: Mona Thoresen

Trykk: Zoom Grafisk
Innbinding: Lundeby & Co

Foto: Hans Brox

Fredriksten Rauøy Rygge Oscarsborg Kolsås Kjeller Tra
Lutvann Kongsvinger festning Haslemoen Terningmoen
Helgelandsmoen Karljohansvern Mågerø Marvika Kjevik
Steinkjersannan Værnes Rinnleiret Bodø Bodin Reitan
Setermoen Elvenes Bardufoss Heggelia Skjold Sørreisa Høgg